

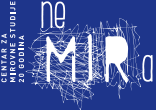

Europska unija
Ovaj projekt je
financiran
sredstvima EU

VLADA REPUBLIKE HRVATSKE
URED ZA UDRUGE

Ovaj projekt
sufinancira Ured
za udruge Vlade
Republike Hrvatske

26
Identitet
i 'drugost'

Što pamtimo
iz 2016. godine

15
Crnice
o rasizmu

rasizma i

39

Fotografija
u službi moći

57

Petica iz
zadnje klupe

15

Škola

69

Stigli su...

k xenofobije

IPA 2012 Jačanje kapaciteta
organizacija civilnog društva
za osiguravanja djelotvorne
provedbe standarda EU u
ostvarenju ljudskih prava

Razumije —vanje

3
Uvodnik

11

Impressum

Zbornik: "Razumijevanje rasizma i ksenofobije"

Izveštaj o rasizmu i ksenofobiji za 2016. godinu

AUTORI I AUTORICE

Goran Božičević

Emina Bužinkić

Martina Domladovac

Ivana Dragičević

Davor Konjikušić

Sara Lalić

Barbara Matejčić

Cvijeta Senta

Tea Vidović

IZDAVAČ

Centar za mirovne studije

Zagreb, 2017. godine

DIZAJN

Antonio Karača

Martin Peranović

ISBN 978-953-7729-43-1

CIP zapis je dostupan u računalnom katalogu

Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu

pod brojem 000962728

Ovaj materijal nastao je uz financijsku podršku Europske unije, u okviru projekta "Protiv rasizma i ksenofobije: za jednakost izbjeglica i etničku jednakost", koji se provodi u sklopu programa "IPA 2012 Jačanje kapaciteta organizacija civilnog društva za osiguravanje djelotvorne provedbe standarda EU u ostvarenju ljudskih prava". Za sadržaj je isključivo odgovoran Centar za mirovne studije i ne može se smatrati službenim stavom Europske unije.

VLADE REPUBLIKE HRVATSKE
URED ZA UDRUGE

Stajališta izražena u ovoj publikaciji nužno ne odražavaju stajalište Ureda za udruge Vlade Republike Hrvatske.

fpzg Sveučilište u Zagrebu
Fakultet političkih
znanosti

Uvodnik

Publikacija *Razumijevanje rasizma i ksenofobije* nastala je uslijed definiranja pojava i oblika rasizma i ksenofobije koje uočavamo u hrvatskom društvu, ne bismo li uspješnije i spremnije stale u borbu protiv njih te u transformaciju istih u samom korijenu. Publikacija okuplja sedam tekstova napisanih od strane članica te suradnica i suradnika programa Centra za mirovne studije *Borba protiv rasizma, ksenofobije i etničkog ekskluzivizma*. Autori i autorice progovaraju o razumijevanju rasizma i ksenofobije na različite načine – od definiranja rasizma, kronologije tzv. “povijesti bolesti”, nastanka rasizma kroz identitet, uloge fotografije u kreiranju rasizma do esejističkih promišljanja o odgoju i obrazovanju djece te promišljanja društva dobrodošlice.

Započinjemo tekstom *Crtice o rasizmu* kojim Emina Bužinkić progovara o svakodnevnim ignorancijama rasizma i stanjima “prihvatanja” koja do toga dovode. Konzultirajući tekstove autora koji promišljaju manifestacije rasizma, Bužinkić nas podsjeća na to kako je rasizam postao sasvim normalna pojava integrirana u načine ponašanja cijeloga društva koje diskriminaciju drugačijih ne uočava niti na nju adekvatno reagira. Takvo ponašanje dovodi

do toga da su oni marginalizirani i diskriminirani naučeni da 'stvari tako funkcioniraju', a određene pojedince stavlja u poziciju moći. O posljedicama te moći progovaraju Sara Lalić i Cvijeta Senta u tekstu *Što pamtimo iz 2016. godine?* u kojem upozoravaju na sve veći porast oblika ponašanja i djelovanja karakteriziranih kao mržnja i jasno navode institucionalne i praktične primjere koji potiču ignoranciju i doprinose postojanju rasizma. Lalić i Senta zaključuju da je određeni postotak društva oduvijek bio radikaln te da je i takav ostao, a pritom je za sebe ugrabio puno više javnog prostora u kojem se manifestira. Razvoj takvih stavova i djelovanja u pojedincima se odvija kroz njihove identitete i njihova poimanja zajednice u kojoj žive. U tekstu *Identitet i Drugost*, Martina Domladovac upravo na taj način isprepliće svoja razmišljanja o rasizmu i ksenofobiji. Domladovac nas upoznaje s pojedinim identitetskim teorijama koje nastoji dodatno pojasniti suvremenim društvenim pojavnostima, posebno se osvrćući na pro i *contra* izbjegličke grupacije, te pojašnjavajući simbole koje takve grupe koriste. Simboli kao takvi su različiti, no uvelike se koriste u funkciji moći i uspostavi kontrole, o čemu piše Davor Konjikušić kroz tekst koji je u sličnoj formi ranije u prosincu 2014. godine objavio u Zarezu, dajući pregled razvoja fotografije kao tehnike realizacije moći i artikulacije javnog i privatnog svijeta.

Promišljanja o razumijevanju rasizma i ksenofobije završavamo s tri esejistička teksta napisana od strane cijenjenih kolegica i kolege novinarki i aktivista. Ivana Dragičević je podijelila borbu s kojom se svakodnevno nosi u odgoju djeteta koje postavlja pitanja o rasizmu kada promatra svijet oko sebe. *Mama, zašto Lovro govori da su Židovi i Muslimani grozni? Mama, što znači ovo da Mamiću pišu po zidovima – Cigane? Mama, zašto se ovi na utakmici deru – ubij Srbina? Mama, zašto ovi neki kažu da su izbjeglice grozne i da će uništiti Hrvatsku?* Barbara Matejić se javnosti već predstavila pričama koje je napisala za knjigu *Kako ste?*, u izdanju zaklade Heinrich Boll, a za ovo izdanje nam je ustupila na objavu priču o romskoj djevojčici pod nazivom *Priča iz zadnje klupe*. Goran Božičević objavljuje svoje tokove misli na portalu H-alter u rubrici Miramidalijske, te nam je za ovo izdanje ustupio tekst *Stigli su* koji postavlja niz retoričkih pitanja o tome kakvo društvo jesmo i čemu stremimo djelovanjem koje podržavamo ili na koje ne reagiramo. Nešto o čemu ćemo sigurno još pisati.

Crtice o rasizmu

Emina Bužinkić

Francusko-marokanski pisac Tahar ben Jelloun prije gotovo dva desetljeća napisao je knjigu “Rasizam objašnjen mojoj kćeri i druge bujice mržnje”. Njegova kćer Mérième bila mu je pratnja na prosvjedima protiv prijedloga antiimigracijskoga zakona francuskog ministra unutarnjih poslova. Ocu je postavljala brojna pitanja o rasizmu, ksenofobiji, različitostima, socio-kulturnim razlikama, diskriminaciji...

M: Reci, tata, što je rasizam?

T: Rasizam je poprilično rasprostranjeno ponašanje, zajedničko svim društvima koje je, nažalost u nekim zemljama postalo svakidašnje jer se događa da ljudi toga ne budu svjesni. Sastoji se u tome da se pribojavamo, ili čak preziremo osobe koje imaju fizičke ili kulturne osobine različite od naših.

M: Kada kažeš “zajedničko”, misliš normalno?

T: Ne. Ponašanje koje je često, nije samim time normalno. Općenito, čovjek nema povjerenja u nekoga tko je različit od

¹ Knjiga prevedena na hrvatski jezik pod nazivom ‘Rasizam objašnjen mojoj kćeri i druge bujice mržnje’ originalno je objavljena pod naslovom ‘Le racisme expliqué à ma fille’. Knjigu je prevela Zorka Šušnjar Bouchefik, a izdala ju kuća Biakova 2006. godine.

njega, u stranca na primjer; to je ponašanje staro koliko i ljudsko biće; ono je univerzalno. Tiče se svih.

M: Ako se tiče svih, ja bih mogla biti rasist!?

T: Prije svega, dječja priroda nije rasistička. Dijete se ne rađa kao rasist. Ako mu roditelji ili bliske osobe nisu usadili u glavu rasističke ideje, nema razloga da ono to postane. Ako te, na primjer, uvjere da su oni koji imaju bijelu kožu superiorni u odnosu na one koji imaju crnu kožu, ako uzmeš tu tvrdnju za ozbiljnu, mogla bi imati rasističko ponašanje prema Crncima.

***

Primjer ovog dijaloga između oca i kćeri podsjeća nas kako opetovano i sve češće postavljamo pitanja o porijeklu i manifestiranju rasizma i ksenofobije. Iako svjesni iracionalnosti obiju pojava, i dalje tragamo za racionalnim objašnjenjima i uporištu pojavama rasne i kulturne diskriminacije kao i za racionalnim rješenjima koja će oblikovati protutežu. Takvu protutežu vizualiziramo u svijetu jednakopravnosti bez obzira na to kakvu boju kože, etničku ili nacionalnu pripadnost te jezične i druge kulturne karakteristike imaju pojedinci ili skupine. Progressivne diskusije o rasizmu i ksenofobiji streme ka sve snažnijem kontekstualiziranju tih pojava, prije svega u kontekstu političke maturacije i modernosti u kojoj se očekuje stanoviti civilizacijski napredak koji će se ograditi od i osuditi i najmanje pokušaje degradacije i diskriminacije. S tim u vezi, očekuje se snažan društveni i institucionalno-legalistički napredak u zaštiti onih pojedinaca i skupina koje su marginalizirane i deprivirane u pravima u kojima uživa većinsko ili dominantno stanovništvo. Ipak, ksenofobija i rasizam jesu problem modernoga svijeta te postaju sve snažnijim prijemom razvoja. Dr. Mutuma Ruteere, Specijalna izvjestiteljica o suvremenim pojavama rasizma, rasne diskriminacije, ksenofobije i netolerancije, u izvještaju o rasizmu u Europi, zaključuje kako je rasizam ključni izazov Europe². Takav zaključak ne zaobilazi ni druge dijelove (zapadnoga) svijeta.

Proučavajući pojave rasizma na globalnom planu, indikativno je stanje 'prihvaćanja'. Rasizam je obično sasvim normalna pojava integrirana u načine ponašanja cijeloga društva koje diskriminaciju drugačijih ne uočava niti na nju adekvatno reagira dok su oni marginalizirani i diskriminirani naučeni da 'stvari

² ENAR, 2013:34: Recycling Hatred: Racism(s) in Europe Today. A Dialogue between Academics, Equality Experts and Civil Society Activists (http://www.enar-eu.org/IMG/pdf/symposiumreport_lr_final_final.pdf)

tako funkcioniraju'. Društveno-povijesni procesi oblikovali su duboke **strukturne razlike** među rasama, etničkim i kulturnim grupama čija je profilacija i posljedična nejednakost danas ukorijenjena u opće prihvaćena društvena ponašanja, institucije te vladine politike i prakse. Takve su razlike proizvod **socijalnog konstruiranja** koji afirmiraju i propagiraju nejednakost mnogih, onih druge boje kože ali i drugih identiteta. Kompleksnost pojave rasizma i ksenofobije nužno nam privlači pozornost i na druge oblike socijalne polarizacije kao što su klasa, rod i seksualnost, a naše primarno shvaćanje rasizma i ksenofobije nužno je povezano s nejednakostima nastalima kao posljedicom patrijarhata čije održanje korespondira s dominacijom bijele rase koja producira i reproducira **represiju**. Suprotno razmišljanjima mnogih, te i takve represivne forme rasizma nisu nevidljive, one su dio otvoreno rasistične, ksenofobne, nacionalističke retorike političkih stranaka, ekstremnih pokreta, dijela medija i drugih agitatora nejednakosti. "Rasizam je ništa drugo do fabriciranog, nerazumnog, nepromišljenog, odvratnog i kukavičkog obrasca za preuzimanje moći. Tu se primarno radi o moći: ekonomskoj moći, političkoj moći, društvenoj moći. I naravno, oni koji imaju moć obično ju ne žele dijeliti te će učiniti sve pa i proizvesti nove forme rasizma, kako bi zadržali tu moć³".

S porastom migracijskih kretanja i humanitarnih kriza, raste i antagonizam prema migrantima diljem svijeta. Iako je on oduvijek prisutan kao ksenofoban element svakoga društva, suvremeni je kontekst obilježen atmosferom straha od izbjeglica i migranata koji vrlo direktno i otvoreno poziva na zaštitu granica i teritorija šireći sekuritizacijske prakse koje neposredno ugrožavaju ljudske živote. Ovaj je element državno-društvene kolaboracije iznimno opasan i ostavlja dugoročne društvene posljedice. U suvremenoj Europi, prema *Izveštaju o Afrofobiji*, **rasni politički diskurs** je dominantno prisutan u anti-imigracijskom kontekstu u kojemu "crni migranti, izbjeglice, tražitelji azila te crni Europljani trpe porast nasilja, mržnje i diskriminacije u svim životnim područjima", primarno u sektorima zapošljavanja i obrazovanja, zatim u odbijanju medicinskog liječenja te uvredljivoj medijskoj reprezentaciji. Osim toga, ove su grupe izložene brutalnom policijskom i javno prisutnom rasnom nasilju. Izveštaj navodi kako je nepovjerenje crnačkih zajednica u policiju gotovo nikakvo s obzirom na policijske metode rasne profilacije i nedostatnih istraga u slučajevima rasno motiviranog nasilja, a pored toga dijelu se policijskih službi u zemljama članicama Europske unije

³ Dr Chibo Onyeji, Predsjedavajući ENAR-a 2013. (ENAR, 2013:33 – Recycling Hatred: Welcome and Introductory Remarks)

pripisuje **institucionalni rasizam**. U spomenutom se izvještaju kao primjer toga navode iskustva vršnjačkog nasilja i *bullyinga* nad učenicima crne boje kože kao i korištenje nastavnih materijala i poučavanja koji promiču nejednakost⁴.

Na iste nas pojave upozorava i društveno povijesni proces konstruiranja straha i opasnost od te sustavna diskriminacija Roma kao najstarije manjinske grupacije u Europi. **Sustavni rasizam i diskriminacija** uključuju politike i prakse utkane u ponašanje institucija a koje rezultiraju izopćenjem ili isključenjem s jedne strane, a s druge strane afirmacijom određene društvene skupine. Manifestira se na dva načina: institucionalnim rasizmom koji opisujemo kao rasnu diskriminaciju koju provode pojedinci prateći diktat onih s predrasudama ili pak predrasudnog društva i **strukturnim rasizmom** – nejednakostima ukorijenjenima u sustavne prakse društva koje isključuje stanoviti broj članova određenih grupa od sudjelovanja u ključnim društvenim procesima⁵. Sustavna diskriminacija je sveprisutna; prema riječima Dr. Chibo Onyeji-ja, “nismo vidjeli napredak u statusu Muslimana koji su od 11.9. suočeni sa sustavnom viktimizacijom pod krinkom državne sigurnosti. Afrikanci i ljudi afričkog porijekla, koji su danas Europljani, jednako tako nisu pošteđeni rasizma. Anti-semitizam raste kao i anti-imigracijski antagonizam. Diskriminacija žena je varijacija sličnoga ludila. Druge ranjive skupine uključuju one s invaliditetom, starije, LGBT populaciju i tako dalje; nitko od njih nije pošteđen diskriminacije. Populistička retorika o manjinskim skupinama raste i uzrokuje razbijanje solidarnosti u društvu i među raznim skupinama⁶.

Temeljni okvir razumijevanja pojava ksenofobije i rasizma kao i otpora tim pojavama nalazimo u kritičkoj rasnoj teoriji i post-kolonijalnoj teoriji. Ove su dvije teorije blisko povezane s političkim borbama protiv rasne diskriminacije te kolonijalnog političkog i ekonomskog nasilja. Obje su teorije nastale u kontekstu rasne represije u različitim dijelovima svijeta kako kroz glasove akademije tako i kroz one ljudi ne-bijele boje kože s iskustvom života pod kolonizacijom.

Kritička je rasna teorija oblikovana sedamdesetih i osamdesetih godina prošloga stoljeća u Sjedinjenim američkim državama pod utjecajem aktivističkih i pravničkih pera koja potječu iz sredine 19. stoljeća. Ključno polje djelovanja ove teorije je razotkrivanje i kritika represivnim društvenim strukturama, značenjima i ide-

⁴ ENAR, 2014-15 Shadow Report on Afrophobia in Europe (Report is based on data and information from 20 European countries: Austria, Belgium, Bulgaria, Cyprus, Estonia, Finland, France, Germany, Greece, Hungary, Ireland, Italy, Latvia, Lithuania, Malta, the Netherlands, Portugal, Spain, Sweden and the United Kingdom). www.enar-eu.org/Shadow-Reports-on-racism-in-Europe

⁵ Calgary Anti-racism Education – <http://www.ucalgary.ca/cared/references%23Frances>

⁶ ENAR, 2013: 34 – Recycling Hatred, Ibid.

jama radi suzbijanja rasizma pri čemu propituju je li rasa doista esencijalna i biološka karakteristika ljudskih bića.” Za teoretičare kritičke rasne teorije, rasne su kategorije kao što su Crnac, Bijelac, Latino, Azijat, Mulat, Kvadron, i dr., socijalni konstrukti, koji nisu producirani iz biologije već iz socijalnih odnosa, kulturnih značenja i institucija kao što su pravo, politika, religija i država. Pored toga, kritička rasna teorija zagovara kako je konstrukt ‘rase’ središnji aspekt moderne socijalne organizacije i modernih oblika ljudske biologije, medicine i prava⁷.

⁷ Critical Race Theory – <http://www.odec.umd.edu/CD/RACE/CRT.PDF>

Postkolonijalna teorija pak nastala je u drugoj polovici 20. stoljeća usporedo s borbom do tada koloniziranih zemalja i naroda koji su se borili za političku neovisnost. Teoretičari postkolonijalizma usredotočili su se na ispitivanje “posljedica koje su stoljetna kolonizacije i eksploatacije imale na kolonizirane subjekte i njihove kulture, naposljetku boreći se protiv štetnih posljedica kolonijalne represije... represija i rasizam su reproducirani od strane društvenih struktura i kulturnih značenja koje su veće od pojedinaca i koje istraju dulje od jednog historijskog perioda”⁸. Usredotočena na institucije i arhive, literaturu i film, postkolonijalna teorija utvrđuje kako su spomenute strukture i značenja oblikovanja u svakodnevnom životu te kako često oblikuju moćnu percepciju država ne samo njihovih prethodnih kolonija nego i sebe samih.

⁸ Critical Race Theory and Postcolonial Theory – <http://routledgesoc.com/profile/critical-race-and-postcolonial-theory>

U središtu je obiju teorija rasizam i to ne kao pojava pojedinačnog mišljenja, predrasuda i stereotipa već kao kompleksna, strukturna i sistemska pojava proizašla iz društveno povijesnih procesa i društvenog ustroja. Te socijalne strukture oblikuju pojedinačna mišljenja i identitete te “alociraju ekonomske, političke i društvene resurse” (npr. pristup odgovarajućem stanovanju, pravo glasa, dostojanstvo). Ta se rasna nejednakost ogleda u društvenim sustavima kao što su obrazovanje, zdravstveni sustav, stanovanje, zapošljavanje, prihodi i dr.⁹

⁹ Ibid

Promjena rasne nejednakosti i rasne diskriminacije u stanje “izjednačavanja” i **jednakopravnosti** podrazumijeva dostojanstven tretman svih ljudskih bića. To ne znači tretman svih na isti način bez obzira na individualne razlike¹⁰. Naprotiv, ključno je identificirati i eliminirati diskriminatorne politike i prakse te ublažiti posljedice sustavne diskriminacije uz stvaranje uvjeta dostojanstvenog života i uključenja u sve društvene sfere.

¹⁰ EQUITY – <http://www.ucalgary.ca/cared/glossary>

Dugi se niz godina vode rasprave o načinima dokidanja rasne diskriminacije. Mnogi se slažu u tome kako se **represivnim sustavima i praksama treba suprotstaviti oblikovanim strategijama i akcijama** koje će u društveno-političkoj i socio-ekonomskoj sferi rastakati društveno-povijesne nepravde i nejednakosti te dominaciju jednih nad drugima kao i sustavan rad na promjeni svijesti i senzibilizaciji kroz **političko i inkluzivno obrazovanje** koje otvara prostor transformacija percepcije i djelovanja kako pojedinaca tako i kolektiva.

***

M: Ali, tata, kaže se da je netko bijele rase, netko crne ili žute rase, to nam često govore u školi. Učiteljica nam je tek prije nekoliko dana rekla da je Abdu, koji je iz Malija, crne rase.

T: Ako je tvoja učiteljica stvarno tako rekla, vara se. Žao mi je reći ti to, znam da je voliš, ali ona griješi i mislim da ni sama toga nije svjesna. Dobro me saslušaj, kćeri moja: ne postoje **ljudske rase**. Postoji ljudski rod u kojem ima muškaraca¹¹ i žena, obojenih osoba, visokih ili niskih, različitih i raznovrsnih sposobnosti. A onda postoje pasmine životinja. Riječ “rasa” ne treba se upotrebljavati da bi se izrazila ljudska raznolikost. Riječ “rasa” nema znanstvene osnove. Bila je upotrebljavana kako bi se povećao efekt prividnih, to jest fizičkih razlika. Nitko nema pravo zasnivati na fizičkim razlikama – boji kože, rastu, crtama lica – podjelu čovječanstva po vrijednosti, to jest smatrati da postoje ljudi superiorni u odnosu na druge koje bismo svrstali u nižu klasu. Drugim riječima, nemamo pravo vjerovati, a pogotovo nekog uvjeravati, da zato što smo bijele kože, imamo dodatno vrline u odnosu na obojene osobe. **Predlažem ti da više ne upotrebljavaš riječ “rasa”**. Toliko su zlonamjerni ljudi upotrebljavali tu riječ pa je bolje zamijeniti ju riječju “ljudski rod”. Dakle, ljudski je rod sastavljen od raznih i različitih grupa. Ali svi muškarci¹² i žene na planetu imaju krv iste boje u žilama, bilo da im je koža ružičasta, bijela, crna, smeđa, žuta, ili drugačija.

¹¹ Originalni prijevod umjesto riječ muškarac, koristi ljudi.

¹² Ibid

Što pamtimo iz 2016. godine

Cvijeta Senta i Sara Lalić

U posljednjih nekoliko godina, organizacije koje prate nasilje i diskriminaciju uočavaju trend povećanja događaja u vezi s mržnjom, bilo u vidu fizičkih napada, verbalnih ispada ili u formi vizualne komunikacije – postera, naljepnica ili grafita uvredljivog sadržaja usmjerenih protiv grupe ljudi određenih karakteristika.

Tom, barem po dojmu, porastu nasilja, moguće da je doprinijelo par događaja – od migrantske krize s kraja 2015. godine do političke nestabilnosti u zemlji koja se očitovala kroz 2016. godinu, a koja se “uklapa” u rastuće političke nestabilnosti u Europskoj uniji – od Brexita u Ujedinjenom Kraljevstvu, jačanja potpore građana desni(ji)m strankama, golemog retradicionalističkog vala u Poljskoj i Mađarskoj do finalnog svjetskog “zakucavanja” – izbora Donalda Trumpa za predsjednika Sjedinjenih Američkih Država. Prateći statistike nasilja iz mržnje kroz Radnu skupinu u kojoj sudjeluje CMS, primjećujemo da se ne radi o značajnom porastu nasilnih događaja. Takva ponašanja svakako jesu u porastu, ali u zanemarivom odnosu prema cjelokupnom broju ostalih nasilnih kaznenih djela – ako govorimo o slučajevima zločina iz mržnje,

kaznenih djela opisanih čl. 87 st. 20 Kaznenog zakona¹³. U značajnom porastu je uvredljiva, diskriminatorna i zapaljajuća retorika vidljiva u javnom prostoru. Kao da su se pripadnici ekstremnih grupa koji su svoj fašizam do jučer prakticirali u svoja četiri zida osnažili da svoja netolerantna, uvredljiva i kažnjiva stajališta iznose javno.

¹³ Kazneni zakon, NN 125/2011, dostupan na: http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2011_11_125_2498.html

Pitanje je, dakle, je li taj porast nasilja i diskriminirajućeg govora odraz stvarnog stanja u društvu. Prema istraživanjima koje je CMS konzultirao i na kojima je surađivao, građani/ke su i dalje tolerantni i uključivi prema manjinama. Agencija za istraživanje tržišta i javnog mnijenja Target d.o.o. je na narudžbu Centra za mirovne studije 2013. godine provela istraživanje “Zastupljenost i indikatori diskriminacijskih i ksenofobičnih stavova u Republici Hrvatskoj”. Istraživanje je provedeno na nacionalno reprezentativnom uzorku od 800 građana Hrvatske, primjenom strukturiranog upitnika i metodom ankete licem u lice u domovima ispitanika.

U istraživanju, ksenofobija je definirana kao “na strahu temeljene negativne reakcije prema strancima i imigrantima”. Pritom su područja ovih strahova sljedeća: osobna sigurnost, kulturalni identitet i politička lojalnost. Istraživanje je utvrdilo da “građani RH u prosjeku laviraju na granici između ksenofobičnih i podržavajućih stavova prema useljavanju stranaca u Hrvatsku. Pritom, ksenofobija se jače manifestira u strahu da će strani doseljenici oduzimati posao ljudima koji oduvijek tu žive (+0.39) i sumnji da strancima neće biti interes naše zemlje na prvom mjestu (+0.47). U smjeru ksenofobije prisutan je i strah da će u slučaju rata ili napetosti, strani doseljenici biti lojalni zemljama iz kojih potječu, a ne Hrvatskoj (+0.09).”¹⁴ Do sličnih se zaključaka došlo ispitujući i stavove prema multikulturalnom društvu – kao i u slučaju ksenofobije, pokazalo se da građani Hrvatske u prosjeku pokazuju blagi pozitivan stav prema multikulturalizmu.

¹⁴ Centar za mirovne studije, “Zastupljenost i indikatori diskriminacijskih i ksenofobičnih stavova u Republici Hrvatskoj”, Zagreb, 2013., dostupno na: http://cms.hr/system/publication/pdf/26/Istrazivacki_izvjestaj_KNJIZ-NI_BLOK.pdf, str. 15

Isto istraživanje ispitalo je stavove građana prema jedan-aest izabranih skupina koje žive u Hrvatskoj – nacionalnim manjinama, manjinskim vjerskim opredjeljenjima, europskim doseljenicima, tražiteljima azila itd. Ispitalo se misle li ispitanici da te skupine ugrožavaju sigurnost građana i njihove imovine, predstavljaju opasnost jer se ne žele prilagoditi većinskoj hrvatskoj kulturi te predstavljaju opasnost jer ne vode računa o

interesima Hrvatske i njenih građana. Uspostavilo se da građani u najvećoj mjeri izražavaju negativne stavove prema Romima (više od 40 posto ispitanika izrazilo je negativan stav prema ovoj skupini u sva tri ispitivana područja).¹⁵ Također, oko trećine građana imalo je negativne stavove i prema Srbima i tražiteljima azila. Ove rezultate, iako ih se može sagledati s negativne strane, moguće je promatrati i iz malo drugačije perspektive – većina građana ovoga društva 2013. godine nije imala negativne stavove prema stranim doseljenicima i manjinskim skupinama. Predstoji nam vidjeti je li se nešto po tom pitanju promijenilo u zadnjih nekoliko godina, što će nam pokazati nekoliko istraživanja koja se planiraju provesti.

Sigurno je, međutim, da ksenofobija i rasizam nisu odabir većine društva. Određeni postotak društva koji je uvijek bio radikalan, i dalje je ostao radikalan, samo je za sebe ugrabio puno više javnog prostora u kojemu se manifestira. To je iz više razloga zabrinjavajuće: prije svega, svako pojačano nasilje prema bilo kojoj skupini počinje govorom mržnje, kojemu pak prethode diskreditirajući narativi i lažne optužbe, konstrukcije i difamacije (poput teza plasiranih protiv organizacija civilnog društva da “sišu” državni proračun), da bi se u društvu stvorila povoljna atmosfera netrpeljivosti i nervoze. Na takvom plodnom tlu pojedinci mogu biti ohrabreni da “uzmu pravdu u svoje ruke” i neposlušnicima pokažu “gdje im je mjesto” – što često i čine u virtualnom prostoru pozivajući na protjerivanje (“neka se vrate odakle su došli” ili “ako im ovdje ne valja, neka idu drugamo”) ili koristeći etičke osude praćene pozivom na zabranu rada i sl.

Zanimljiva tendencija u 2016. godini je svakako i izrada dokumenta kojega u slobodnom prijevodu zovemo “Pravila ponašanja u suzbijanju govora mržnje na internetu” (*Code of conduct on countering illegal hate speech online*¹⁶) koji nam govori o odgovornosti IT kompanija za sadržaj dostupan na njihovim društvenim mrežama, te definira pod kojim uvjetima i u kojem roku po prijavi administratori takav sadržaj trebaju ukloniti i jasno, prijaviti nadležnim institucijama. Krajem 2016. godine u devet država članica Europske unije provedeno je kraće istraživanje¹⁷ u trajanju od šest tjedana: 270 obavijesti o neprimjerenom sadržaju (govoru mržnje) upućeno je Facebooku-u, 163 Twitter-u i 123 na adresu YouTube-a. Prijava prema Microsoftu nije bilo. Osnove govora mržnje su u najvećem broju vezane za rasu i boju kože (20,2%), nacionalno i etničko porijeklo (30,5%), antisemitizam

¹⁵ Centar za mirovne studije, “Zastupljenost i indikatori diskriminacijskih i ksenofobičnih stavova u Republici Hrvatskoj”, Zagreb, 2013., dostupno na: http://cms.hr/system/publication/pdf/26/1strazivacki_izvjestaj_KNJIZNI_BLOK.pdf

¹⁶ Dostupno na: http://ec.europa.eu/justice/fundamental-rights/files/hate_speech_code_of_conduct_en.pdf

¹⁷ Dostupno na: <file:///C:/Users/cms11/Downloads/Factsheet-Firstevaluation-oftheCodeofConduct.pdf>

(23,7%), mržnja prema muslimanima – islamofobija (11,7%) i ostale osnovne diskriminacije – seksualna orijentacija i rodno uvjetovana mržnja. Zaključno, od 600 zabilježenih slučajeva, 169 ih je uklonjeno što čini 28,2%: Facebook je sadržaj uklonio u 28,3% slučajeva, Twitter u 19,1% a YouTube u 28,5% prijavljenih slučajeva. Ovakvo kraće istraživanje koje će uključiti i Hrvatsku, bit će ponovo provedeno u trajanju od šest tjedana, u periodu od ožujka do svibnja 2017. godine.

Društveno-politički kontekst u 2016. godini, izabrani motivi

2016. godina ostat će zapamćena kao godina u kojoj je formirana trinaesta Vlada RH (krajem siječnja 2016. godine) koja je živjela do sredine lipnja te godine. Tzv. Reformsku Vladu (koju su sačinjavali Domoljubna koalicija i MOST) vodio je Tihomir Orešković, jedanaesti premijer s najkraćim stažem. Dana 11. rujna 2016. održani su novi parlamentarni izbori na kojima je većinu dobio HDZ koji je zajedno s MOST-om nezavisnih lista formirao četrnaestu Vladu na čelu s premijerom Andrejom Plenkovićem. Za 2016. godinu možemo reći da je politički bila izrazito turbulentna godina, prepuna huškačke retorike protiv manjina i pokušaja povijesnog revizionizma.

U ovom pregledu izdvojili smo par značajnijih slučajeva za koje smatramo da su utjecali na podizanje tenzija u društvu i doprinijeli fenomenima rasizma i ksenofobije. Slučajevi koje navodimo nisu jedini ispadi ksenofobnog ponašanja, izjava i/ili nasilja iz mržnje – selektivno su odabrani i predstavljaju više politički kontekst prošle godine, a manje pretendiraju biti pregled svega što se događalo.

Siječanj je započeo slučajem Z1, objavom emisije “Markov trg” novinara i urednika Marka Juriča: *“...budite oprezni pošto je u blizini crkva u kojoj stoluju – da parafraziram jednog srpskog ministra – četnički vikari. Dakle, dragi moji Zagrepčani, kad se šććete Cvjetnim trgom (...) pripazite da ne bi koji od tih četničkih vikara istrčao iz crkve i, u svojoj najboljoj maniri klanja, izveo svoj krvavi pir na našem najljepšem zagrebačkom trgu, koji bi možda trebalo obilježiti tablama ‘Pazi, oštar četnik u blizini!’”* Ova izjava bila je povod za reakciju Vijeća za elektroničke medije, nadležnog regularnog tijela, koje je televiziji Z1 jednoglasnom odlukom izreklo mjeru trodnevnog oduzimanja koncesije s obrazloženjem mjere: televizija Z1 prekršila je čl. 12. st. 2. Zakona o elektroničkim medijima, koji zabranjuje poticanje, pogodovanje poticanju i širenje mržnje i diskriminacije putem medijskih objava. Reakcija dijela javnosti uslijedila je u obliku prosvjednog skupa potpore televiziji Z1 krajem siječnja ispred Vijeća za elektroničke medije na kojem su sudionici skupa izvikivali pozive “*Za dom spremni*” te vrijeđali predsjednicu Vijeća, Mirjanu Rakić, na nacionalnoj osnovi uz pozivanje na njeno protjerivanje iz države.

Cijela prva polovica 2016. godine bila je obilježena likom i djelom tadašnjeg ministra kulture, Zlatka Hasanbegovića, povjesničara po struci, koji je u javnosti (postao) poznat kao sklon revizionizmu prema Drugom svjetskom ratu i antifašističkoj borbi. Nedugo nakon imenovanja, tjednik Novosti je u javnost plasirao njegov tekst iz časopisa "Nezavisna Država Hrvatska" u kojemu Hasanbegović odaje počast žrtvi "ustaških heroja i mučenika". Iako se nakon toga ograđivao od teksta, u javnost je nešto kasnije dospjela snimka iz 2012. godine gdje, na sprovodu Mirsada Bakšića, Hasanbegović govori o "našoj najvećoj nacionalnoj tragediji i porazu iz 1945. godine". Uz navedene revizionističke stavove, ministar kulture povukao je par političkih poteza u smjeru protiv slobode nezavisnih / neprofitnih medija, od kojih je najznačajnije raspuštanje Stručnog povjerenstva za neprofitne medije pri Ministarstvu kulture, temeljeno na otvorenom pismu organizacije U ime obitelji, a bez provedene revizije rada tog tijela. Iako nisu u direktnoj vezi s pojavama rasizma, ksenofobije i diskriminacije, ovakvi potezi svakako pogoduju stvaranju društvene klime netrpeljivosti i obračuna s neistomišljenicima, te iz tog razloga nalaze svoje mjesto u ovom pregledu.

Da se klima netrpeljivosti i obračuna s manjinama ozbiljno zahuktava, dobili smo potvrdu prilikom promocije Biltena Srpskog narodnog vijeća čiji šesti broj je donio pregled pojavnosti govora mržnje i nasilja prema Srbima u 2015. godini. Bilten ne samo da je dao pregled incidenata – u javnom prostoru izricanjem govora mržnje, i u fizičkom prostoru – bilježeći napade protiv srpske manjine u Hrvatskoj, već je kontekstualizirao netrpeljivost i napade i ukazao na rehabilitaciju ustaštva i fašizma. U trenutku promocije ove publikacije, a u atmosferi javnog progona političkog lidera Srba u Hrvatskoj, s visokog mjesta moći u najjačoj političkoj (vladajućoj) stranci, stigla je sljedeća poruka: "U Hrvatskoj nitko nije ugrožen, pa tako ni gospodin Pupovac, a ako je, neka ode tamo gdje neće biti ugrožen." Takva izjava glavnog tajnika HDZ-a Milijana Brkića možda ne predstavlja govor mržnje u smislu definicije iz Kaznenog zakona, čl. 325, koja govori o javnom pozivanju na nasilje ili mržnju (koja se ne uvijek i ne nužno manifestira u formi fizičkog nasilja), ali svakako stvara (ili doprinosi već postojećoj) atmosferi straha ili neprijateljskog okruženja kako to definira Zakon o suzbijanju diskriminacije u čl. 25. U ovom slučaju, zanimljivo bi bilo čak i testirati čl. 125 Kaznenog zakona, odredbu o povredi ravnopravnosti koja kaže:

*“(1) Tko na temelju razlike u rasi, etničkoj pripadnosti, boji kože, spolu, jeziku, vjeri, političkom ili drugom uvjerenju, nacionalnom ili socijalnom podrijetlu, imovini, rođenju, naobrazbi, društvenom položaju, bračnom ili obiteljskom statusu, dobi, zdravstvenom stanju, invaliditetu, genetskom naslijeđu, rodnom identitetu, izražavanju, spolnom opredjeljenju ili drugim osobinama uskratiti, ograničiti ili uvjetuje drugome pravo na stjecanje dobara ili primanje usluga, pravo na obavljanje djelatnosti, pravo na zapošljavanje i napredovanje, ili tko na temelju te razlike ili pripadnosti daje drugome povlastice ili pogodnosti, kaznit će se kaznom zatvora do tri godine.
(2) Kaznom iz stavka 1. ovoga članka kaznit će se tko progoni pojedince ili organizacije zbog njihova zalaganja za ravnopravnost ljudi.”*

Budući da je zakonom definirano da *“tko na temelju te (tih) razlika ili pripadnosti uskraćuje, ograničava ili uvjetuje drugome”* značajan opseg prava, zanimljivo bi bilo vidjeti je li moguće koristiti ovu odredbu u kontekstu navedene izjave *“da ode tamo gdje neće biti ugrožen”*.

Posebice je stavak drugi interesantan jer govori o progону pojedinaca i/ili organizacija zbog zalaganja za ravnopravnost ljudi, što u ovom slučaju Bilten SNV-a svakako čini – ukazuje na (rastuću) nesnošljivost prema srpskoj manjini i ukazivanjem na takvu situaciju radi na pokušaju vraćanja retorike *“u normalu”* – radi na postizanju ravnopravnosti.

U javnosti je odjeknuo i govor Ante Kovačevića s Općeg sabora stranke HSP dr. Ante Starčević, gdje je ustvrdio: *“Moramo se, po mom mišljenju, ponašati kao Židovi i trebamo učiti od njih u političkom, obavještajnom i gospodarskom smislu. Oni su lutali od nemila do nedraga, pjevajući onu čuvenu hebrejsku ‘L’shanah haba’ ah b’Yerushalayim’ – sljedeće godine srest ćemo se u Izraelu. Dobili su svoju državu, znaju cijeliti – za prst svoga vojnika oni su u stanju spraviti cijeli svijet.”* Od ove izjave ogradio se vrh stranke HSP AS. Međutim, izjava je obrađena u satiričnoj emisiji Montirani proces u produkciji News bara za HRT i u konačnici izazvala ukidanje dotične emisije. U reportaži/skeču naslovljenom *“Židovi će spraviti cijeli svijet”* urednik Domagoj Zovak razgovara s Ognjenom Krausom, predsjednikom Židovske općine Zagreb kojemu postavlja pitanje *“Zašto Židove žele spraviti cijeli svijet?”*, dok početni dio reportaže parodira cjelokupnu situaciju u društvu vezanu za relativizaciju ustaštva koja je nastupila preuzimanjem vlasti odnosno, oformljenjem trinaeste Vlade RH. Objašnjenje koje je stiglo s HRT-a zvuči kao neuspjeli paravan za obračunavanje s *“problematičnim”* isporučiteljom usluge, Newsbarom. Programsko vodstvo HRT-a navelo je da svoju *“odluku temelji na činjenici da se u jednome dijelu*

scenarija spominje sadržaj koji je neprimjeren emitiranju na Hrvatskoj radioteleviziji i potpuno je u suprotnosti s misijom, vrijednostima i načelima Hrvatske radiotelevizije te smatra da je zloupotrijebljena tema satirične emisije za raspirivanje vjerske, nacionalne i druge netrpeljivosti”.

U 2016. godini kao i u godinama prije, obilježavanje datuma rođenja slavних i poznatih ikona desnice nije prošlo bez popratne koreografije. 10. travnja je obilježen u Splitu komemoracijom 9. bojne HOS-a prilikom koje je zapovjednik te jedinice, Marko Skejo, zatražio da se ustaški pozdrav “Za dom spremni” uvede u službenu upotrebu u hrvatskim oružanim snagama. U danima nakon tog intrigantnog prijedloga, mnogi su u javnosti elaborirali o povijesti tog pozdrava, uporno preskačući njegovu upotrebu u ustaškom pokretu i Nezavisnoj državi Hrvatskoj. Vrlo direktan odgovor na pitanje o pozdravu za ZSD dao je Anto Đapić (stranka Desno, predsjednik) koji je u emisiji Z1 “Bujica” par dana nakon obilježavanja 10. travnja, objasnio da su protivnici tog pozdrava i – protivnici hrvatske države. Korak dalje u tumačenju novije povijesti (alternativne povijesti) dao je Luka Podrug, splitski gradski vijećnik iz HČSP-a koji je, također u emisiji “Bujica”, poentirao kako se radi o “...svetom pozdravu pod kojim su vjekovima Hrvati padali za svoju domovinu” te dodatno kako su: “...antifašiste u Hrvatskoj pobijedili 1995. s pozdravom Za dom spremni, uz ‘Hvaljen Isus’ i s krunicom oko vrata”.

Niti 2016. godina nije mogla proći bez trvljenja u javnosti veza-nih za komemoraciju proboja zatvorenika u Spomen području Jasenovac, 22. travnja.

Na državnoj komemoraciji, vijenac su položili Igor Vukić, tajnik Društva za istraživanje trostrukog logora Jasenovac, te, u ime Hrvatske nacionalne platforme, Marko Jurič, novinar Z1 televizije, zbog čijeg je govora mržnje protiv pravoslavnih svećenika na tri dana zabranjen rad toj televiziji. Na vijencu je stajalo: »Svim stradalima u logoru 1941. – 1951.« te je protiv istoga negodovao kustos Spomen područja, Ivo Pejaković, koji je pokušavao osujetiti polaganje vijenca s takvom porukom budući da “štetí ugledu Hrvatske”. Međutim, ravnateljica Spomen područja, Nataša Jovičić je imala drugačije mišljenje o nastaloj

situaciji te se na videu koji je dostupan na You Tube-u¹⁸ vidi kako izaslanstvu na čelu s tadašnjim ministrom kulture Zlatkom Hasanbegovićem govori kako “ne zna” otkuda i zašto takva reakcija kustosa Pejakovića te odobrava polaganje vijenca. Početkom 2017. godine Jovičić je smijenjena s ravnateljske pozicije te je počela obnašati funkciju savjetnice za kulturu gradonačelnika Zagreba, Milana Bandića.

¹⁸ Dostupno na: <https://youtu.be/siqZINpAuml>

Polaganje vijenca s takvom porukom ogorčilo je žrtve holokausta u Hrvatskoj, te su žrtvene zajednice uputile predstavku institucijama u Hrvatskoj i inozemstvu, smatrajući navedenu gestu kaznenim djelom negiranja holokausta (Kazneni zakon, čl. 325, stavak 2, negiranje ili omalovažavanje zločina protiv čovječnosti).

Nedugo nakon incidenta, tadašnja ravnateljica Jovičić se nemošto ispričavala u medijima¹⁹, ali šteta je učinjena. Relativizacija zločina počinjenih u Jasenovcu dobila je svoj epilog krajem 2016. godine, kada je u središtu grada Jasenovca otkrivena spomen ploče u počast jedanaestorici poginulih pripadnika HOS-a, na kojoj uklesan stoji i ustaški pozdrav “Za dom spremni”. Ploču su 5. studenoga na zgradi dječjeg vrtića na Trgu kralja Petra Svačića u središtu Jasenovca postavili predstavnici Udruge branitelja HOS-a, a ceremoniji je prisustvovala i tadašnja ravnateljica Spomen područja Jovičić, te nekolicina lokalnih dužnosnika iz redova HDZ-a. Na postavljanje ploče su reagirali mnogi, dok je Inicijativa mladih za ljudska prava (YIHR) prelijepila ploču pismom udruzi koja ju je postavila²⁰, nakon čega su aktivisti YIHR-a bili privedeni na obavijesni razgovor. U međuvremenu, iz HOS-a su poručili kako je “Za dom spremni” stari hrvatski pozdrav pod kojim su se u Domovinskom ratu borili protiv velikosrpskog agresora na Hrvatsku.

¹⁹ Primjerice: <http://hr.n1info.com/a120371/Vijesti/Jovicic-se-ispriicala-zbog-vijenca-HNP-a-u-Jasenovcu.html>

²⁰ Više na: <http://yihr.hr/hr/inicijativa-mladih-za-ljudska-prava-prelijepila-plocu-na-kojoj-je-istaknut-slogan-mrznje-u-jasenovcu/>

Do današnjeg dana ploča i dalje stoji na dječjem vrtiću u Jasenovcu, Vlada je početkom 2017. godine osnovala Povjerenstvo za suočavanje s prošlošću koje bi trebalo doprinijeti razrješenju sukoba u društvu, iako s obzirom na sve kontraverze u vezi sastava²¹ i mandata toga tijela, ali i daljnjeg razvoja događaja, teško da možemo optimistično pratiti rad i čekati njihove zaključke.

²¹ Više na: <http://hr.n1info.com/a182152/Vijesti/Tko-je-izabran-u-Povjerenstvo-za-suocavanje-s-prosloscu.html>

Ne učimo svi istom brzinom ili dvije presude protiv Zdravka Mamića za diskriminaciju

Početak i kraj 2016. godine donijele su dvije zanimljive presude, obje prema Zakonu o suzbijanju diskriminacije, obje protiv – Zdravka Mamića.

U prvoj, radi se o udružnoj tužbi koju su prije pet godina podigle organizacije civilnog društva Zagreb Pride, LORI – Lezbijska organizacija Rijeka, Domino / Queer Zagreb i Centar za mirovne studije, zbog Mamićevih izjava da u hrvatskoj reprezentaciji gejjevi ne bi trebali igrati nogomet, jer gej čovjeka ne može vidjeti kao člana reprezentacije, već samo kao “kao baletana, tekstopisca i novinara”. Vrhovni sud dosudio je da je takvom izjavom predsjednik GNK Dinamo Zdravko Mamić počinio izravnu diskriminaciju²². Presudom je Zdravku Mamiću naložena javna isprika²³ te mu je zabranjeno ponavljanje djela – što znači da on u svojim budućim javnim istupima ne smije koristiti govor mržnje prema LGBT osobama.

Međutim, krajem 2016. godine Zdravko Mamić je ponovno osuđen za diskriminaciju, ovaj put uznemiravanjem na osnovu nacionalnog podrijetla²⁴. Radi se o Mamićevom gostovanju u emisiji “Pozitivni petak” Soundset Plavog, 15. ožujka 2013. godine, prilikom kojeg se okomio na tadašnjeg ministra obrazovanja Jovanovića. O ovom slučaju detaljnije smo pisali u našem Izvještaju za 2013. godinu, Izazovi integracije.

“Zamjerio sam mu zato što se ja zalažem za sve što je njemu strano, znači on je najveći Hrvatomrzac poslije Kuhena Hedervaryja... jer sve što počinje s hrvatskim: da li je to Hrvatska matica, da li je to Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, dal su to hrvatska prosvjeta ili učitelji i nastavnici, da li je to Hrvatski olimpijski odbor, dal je to Hrvatski nogometni savez, dal' je to hrvatski nogometni klub Dinamo... on jednostavno ima krvna zrnca u sebi koja pretežu na ono što mrzi sve hrvatsko i to je njegov osobni problem. I pogledajte, kad je on stupio na ministarsku poziciju ja sam rekao: taj čovjek kad te pogleda iz njegovih očiju šiklja krv. A vidjeli ste da njegov osmijeh

²² Dostupno na: <http://cms.hr/hr/suzbijanje-diskriminacije/zdravko-mamic-osuden-za-diskriminaciju-lgbt-osoba>

²³ Isprika je dostupna na: <http://cms.hr/hr/suzbijanje-diskriminacije/mamic-se-ispricao-osobama-koje-je-diskriminirao>

²⁴ Više na: <http://hr.n1info.com/a166276/Vijesti/Presuda-Mamic-povrijedio-Jovanovicevo-dostojanstvo.html>

nije prirodan kao vaš, vidite samo očnjake, zube koji su spremni za klanje. Prema tome, to je, ispadam sada grub, ali ne mogu u kratko vrijeme sve reći, mislim... žalosno je da ministar Vlade RH, to je uvreda za hrvatski um, za hrvatski mozak, za hrvatskog čovjeka. Zamislite da čovjek koji je Srbin i čovjek koji nikad u životu nije radio u znanosti, u prosvjeti, u športu: osim što je bio dizač tegova, on je ministar tako najvažnijeg resora u državi."

Izjava je uslijedila dan nakon što je, tijekom gostovanja u emisiji "Zoom dana" na lokalnoj televiziji Z1, Mamić o tadašnjem ministru znanosti, obrazovanja i sporta Jovanoviću govorio kao "Srbinu koji mrzi sve što je hrvatsko, koji uništava hrvatski sport i koji bi strijeljao sve Hrvate po svojim uzorima Titu i Vladimiru Bakariću".

Nakon izrečenoga, Općinsko državno odvjetništvo u Zagrebu podnijelo je optužni prijedlog protiv Mamića za kazneno djelo javnog poticanja na nasilje i mržnju (čl. 325 stavak 1). Međutim, Općinski kazneni sud u Zagrebu Mamića nije proglasio krivim za ovo kazneno djelo, što je izrazito problematično jer je upravo na sudovima da kreiraju praksu kojom bi se ovakav i budući govor mržnje morao moći zaustaviti, stvarajući odvrćajući efekt.

Nadalje, a o tome smo također pisali i u Izvještaju za 2013. godinu, problematično je i to da su izjave dane u emisijama koje su išle uživo, te da voditelji emisija nisu ni na koji način komentirali (ili se ogradili) od izrečenoga.

Treća razina problematike govora mržnje u javnom prostoru i njegovog neadekvatnog sankcioniranja je potencijal za daljnje perpetuiranje nasilja – bez jasne, nedvosmislene i oštre sankcije, neće doći do odvrćajućeg učinka za sve osobe koje bi koristile ili koje koriste govor mržnje. Dodatno, izostanak kaznene odgovornosti za ovakav primjer govora mržnje otvara prostor za daljnje nasilje iz mržnje prema osobama s karakteristikama, u ovom slučaju bivšeg ministra Jovanovića, a o čemu pravosuđe (ili policija) ne mora biti obaviješteno i nužno dovoditi u direktnu vezu. Međutim, čitajući Biltene Srpskog narodnog vijeća (SNV) od 2013. godine naovamo²⁵, ne možemo se oteti dojmu da su govor mržnje, oštećenje imovine, prijetnje, uvrede kao i nasilje prema Srbima u konstantnom uzletu.

²⁵ Bilten 2: Nasilje i nesnošljivost prema Srbima u 2013.

Bilten 3: Nasilje i nesnošljivost prema Srbima u 2014.

Bilten 6: Govor mržnje i nasilje prema Srbima u 2015.

Bilten 10: Historijski revizionizam, govor mržnje i nasilje prema Srbima u 2016.

2016. godina u brojkama

Budući da izvještaj na temu rasizma i ksenofobije redovno izlazi početkom (ili barem u prvoj polovici) godine, kada još nisu objavljeni izvještaji o radu i pojavama diskriminacije Pučke i posebnih pravobraniteljica, kao niti objedinjen izvještaj Radne skupine za praćenje zločina iz mržnje Ureda za ljudska prava i prava nacionalnih manjina Vlade RH, prikazani su podaci kojima raspoložemo, temeljem informacija dobivenih iz institucija kojima smo se obratili.

Ministarstvo unutarnjih poslova²⁶

²⁶ Statistika MUP-a
za 2016. godinu

MUP je zabilježio dvanaest Kaznenih djela javnog poticanja na nasilje i mržnju (čl. 325, stavak 1, Kaznenog zakona), što iznosi povećanje od 71,4% u odnosu na prošlu godinu, kada je zabilježeno sedam kaznenih djela. Riješeno je jedanaest kaznenih djela. Ne navodi se o kojim djelima se radi niti po kojoj osnovi.

Što se tiče kaznenih djela počinjenih iz mržnje, MUP za 2016. godinu navodi:

- Jedno kazneno djelo teške ozljede (čl. 117 KZ-a) iz 2016. godine (za usporedbu: u 2015. godini zaprimljeno je također jedno kazneno djelo teške ozljede koje nije riješeno). Također se navodi da je u 2016. godini jedno kazneno djelo teške ozljede riješeno, međutim, ostaje nejasno da li se radi o predmetu iz 2015. ili 2016. godine. Prema motivu, MUP navodi nacionalni identitet.
- Jedno kazneno djelo teške tjelesne ozljede (čl. 118 KZ-a) iz 2016. godine (u odnosu na 2015. godinu, radi se o smanjenju od 66,7%, budući da su tada zabilježena tri kaznena djela teške tjelesne ozljede). Navedena su dva riješena predmeta u 2015. godini, što dovodi do zaključka da jedan predmet zaprimljen u 2015. i jedan predmet zaprimljen u 2016. godini nisu riješeni. Za motiv počinjenja ovog djela MUP navodi nacionalni identitet.
- Šest kaznenih djela prijetnje (čl. 139 KZ-a) zaprimljeno je u 2016. godini. U odnosu na 2015. godinu, radi se o smanjenju za 60%, budući da je tada zaprimljeno petnaest predmeta. Svi predmeti su i riješeni u godinama zaprimanja. Motivi novo-zaprimljenih predmeta su sljedeći: po jedno kazneno djelo kojima su motivi počinjenja rasna pripadnost i vjeroispovijest i četiri djela s motivima nacionalnog podrijetla.

- Oštećenje tuđe stvari (čl. 235 KZ-a) je kazneno djelo u porastu – zaprimljeno je osamnaest predmeta što iznosi povećanje od 260% u odnosu na 2015. godinu, kada je zaprimljeno pet predmeta. U 2015. godini riješeno je šest predmeta (vjerojatno je riješen i jedan prenesen iz prethodne godine), kao i sedamnaest predmeta iz 2016. godine. Jedno djelo kao motiv je imalo rasnu pripadnost i jedno djelo je s motivom spolnog opredjeljenja.
- Kazneno djelo nasilničkog ponašanja (čl. 323A KZ-a) zabilježeno je jedno koje je i riješeno u istoj godini, 2016. Za 2015. godinu se ne navodi podatak. Motiv nasilničkog ponašanja je rasna pripadnost.
- Kazneno djelo povrede mira pokojnika (čl. 332 KZ-a) u 2016. godini nije počinjeno, dok je u 2015. godini zabilježeno jedno kazneno djelo koje još nije riješeno. Za ovo kazneno djelo motiv nije naveden vjerojatno iz razloga što se odnosi na prošlu godinu.
- Povreda ugleda strane države i međunarodne organizacije, kazneno djelo iz čl. 356 KZ-a, zabilježeno je jedno u toku 2016. godine koje je i riješeno u istoj. Za 2015. godinu nema podataka, što znači ili da takvih kaznenih djela nije bilo, ili da nisu prikazana. Motiv ovog kaznenog djela je nacionalno podrijetlo.

Prema dva motiva (invaliditet i rodni identitet) nije počinjeno niti jedno kazneno djelo u 2016. godini.

Ministarstvo pravosuđa vodi statistiku o broju predmeta počinjenih iz mržnje (za kazneno djelo zločina iz mržnje prema čl. 87, stavak 20 Kaznenog zakona).

Rasa ili boja kože – jedan zaprimljen slučaj u toku 2016. godine koji nije riješen.

Etnička pripadnost – dva zaprimljena slučaja u toku 2016. godine, uz jedan neriješen iz prethodnog razdoblja. Ukupno je riješen jedan predmet u toku 2016. godine oslobađajućom presudom za kazneno djelo iz mržnje, ali su počinitelji (dvije osobe) ipak osuđeni za kazneno djelo. Dva su slučaja ostala neriješena na kraju izvještajnog razdoblja.

Spolna orijentacija – u izvještajnom razdoblju zaprimljena su četiri slučaja, od kojih su dva riješena osuđujućom presudom (četiri osobe su osuđene na uvjetnu kaznu), dok su dva slučaja ostala neriješena na kraju 2016. godine.

Vjera – iz prethodnog razdoblja ostala su neriješena tri slučaja, dok su dva slučaja primljena u rad u toku 2016. godine. Na kraju 2016. godine riješen je jedan predmet u kojemu je osam počinitelja kažnjeno uvjetnom kaznom, a četiri slučaja su ostala neriješena.

Nacionalno podrijetlo – iz prethodnog razdoblja ostala su neriješena četiri slučaja, dok su u toku 2016. godine zaprimljena tri nova slučaja. Četiri slučaja su riješena u 2016. godini, te je na uvjetnu kaznu optuženo trinaest osoba. Tri predmeta nisu riješena na kraju 2016. godine.

Po osnovama spol, jezik, političko ili drugo uvjerenje, socijalno podrijetlo, imovno stanje, društveni položaj, dob, obrazovanje i zdravstveno stanje nije bilo predmeta, niti novo-zaprimljenih, niti neriješenih iz prethodnog razdoblja.

“Ostalih” predmeta je jedan koji je prenesen iz ranijih godina, a taj predmet niti u 2016. godini nije riješen. Ostaje nejasno pod koju osnovu potpada ovaj predmet.

Što se državno-odvjetničkih podataka tiče, Državno odvjetništvo je postupalo u 37 predmeta. Od toga, Državno odvjetništvo je u dva predmeta odbacilo kaznenu prijavu, u dva predmeta je donijelo rješenje o ne vođenju kaznenog postupka protiv maloljetnika, te u jednom predmetu utvrdilo da nema osnova za postupanje.

Dodatni izvori – za one koji žele znati više

Izveštaj o praćenju govora mržnje, diskriminatornog i stereotipizirajućeg govora u informativnim medijima u prosincu 2015. i siječnju 2016. – http://gong.hr/media/uploads/20160219_izvjestaj_o_pracenju.pdf

Izveštaj o praćenju govora mržnje, diskriminatornog, stereotipizirajućeg i zapaljivog govora u informativnim medijima u veljači 2016. – http://gong.hr/media/uploads/2016_02.pdf

Izveštaj o praćenju govora mržnje, diskriminatornog, stereotipizirajućeg i zapaljivog govora u informativnim medijima u ožujku 2016. – http://gong.hr/media/uploads/izvjestaj_2016_03.pdf

Izveštaj o praćenju govora mržnje, diskriminatornog, stereotipizirajućeg i zapaljivog govora u informativnim medijima u travnju 2016. – http://gong.hr/media/uploads/2016_04.pdf

Izveštaj o praćenju govora mržnje, diskriminatornog, stereotipizirajućeg i zapaljivog govora u informativnim medijima u svibnju 2016. – http://gong.hr/media/uploads/2016_05_final.pdf

Izveštaj o praćenju govora mržnje, diskriminatornog, stereotipizirajućeg i zapaljivog govora u informativnim medijima u lipnju 2016. – http://gong.hr/media/uploads/2016_06.pdf

Izveštaj o praćenju govora mržnje, diskriminatornog, stereotipizirajućeg i zapaljivog govora u informativnim medijima u srpnju 2016. – http://gong.hr/media/uploads/2016_07.pdf

Izveštaj o praćenju govora mržnje, diskriminatornog, stereotipizirajućeg i zapaljivog govora u informativnim medijima u kolovozu 2016. – http://gong.hr/media/uploads/2016_08.pdf

Izveštaj o praćenju govora mržnje, diskriminatornog, stereotipizirajućeg i zapaljivog govora u informativnim medijima u rujnu 2016. – http://gong.hr/media/uploads/2016_09.pdf

Identitet i 'drugost'

Martina Domladovac

Identitet, osjećaj pripadnosti nekoj zajednici, ali i samopercepcija bitne su odrednice percepcije drugih i drugačijih. Izgled, jezik, kultura i način života uvelike utječu na poimanje određenih skupina kao prihvatljivih ili neprihvatljivih, ali i na percepciju vlastitog identiteta. Identitet i samopercepcija, odnosno doživljaj sebe i svoje zajednice naspram drugih tako određuju naš odnos prema strancima. Također, različite odrednice identiteta u različito vrijeme u pojedinim su skupinama smatrane više ili manje prihvatljivim, zbog čega je zanimljivo vidjeti u kojim su trenucima "drugi" doživljavani kao zanimljivi i poželjni, a kada ih određeno društvo doživljava kao prijetnju. U ovom tekstu bavit ćemo se upravo odrednicama identiteta, te razlozima nastanka osjećaja netrpeljivosti prema pojedinim društvenim skupinama.

Kroz povijest grupni identitet shvaćan je na različite načine, a pojedine grupe dijelile su različite odrednice. Plemstvo se, primjerice, doživljavalo različitim i odvojenim od puka, iako su u današnjem smislu pripadali istom narodu. S početkom organiziranih istraživačkih pothvata postepeno se javlja ideja rasne ili kulturne superiornosti koja je dala svojevrstan legitimitet europskoj kolonizaciji i imperijalističkim politikama. Iz rasnih javila se i Galtonova teorija eugenike koja je polazila od ideje genetski prenošenih mentalnih i fizičkih karakteristika koje se ne mijenjaju socijalnim okolnostima. Pojam rase koristio se kroz cijelo 19. stoljeće kao sinonim za nacionalne, kulturne i lingvističke grupe u većini literature, te su objašnjenja kulturnih, socijalnih i moralnih razlika bila podređena konceptu genetskog nasljeđivanja (Jones 1997: 44). S 20. stoljećem rasne teorije mijenjaju prikladnije ideje o etnicitetima, odnosno etničkim grupama koje su bolje mogle objasniti fenomene modernog društva. Prema američkom sociologu T. Parsonsu, osim grupnog identiteta, odnosno organizacije više osoba u različite grupe, te solidarnost i odanost individualnih članova takvim grupama, etnička grupa neophodno sadrži i osjećaj njenih članova, ali i osoba izvan njih, prema kojem takve grupe imaju specifičan, razlikovan identitet koji se razvijao u specifičnim povijesnim okolnostima. Važna odrednica je i međusobna ekskluzivnost etničkih grupa, kao i neizbježno javljanje međusobnog miješanja i preklapanja kada etnički identitet postaje djelomično opcionalan, umjesto zadan (Parsons 1975: 53, 56). Možemo reći da etnicitet, ili u nedostatku preciznijeg izraza – narod, uglavnom podrazumijeva određenu skupinu ljudi koja njeguje zajedničku kulturu života, govori istim jezikom, dijeli slične religijske i druge običaje, te vjeruje u određenu zajedničku prošlost svojih predaka.

Iz ovoga je važno naglasiti da specifične etničke grupe ili narodi moraju sami sebe prepoznati kao takve, ali i biti prepoznati od drugih, kao i njihove specifične identitetske oznake. Primjerice, od 1990. godine Hrvatska se nastoji povezati s identitetom srednjeeuropske, umjesto balkanske zemlje. I dok se stanovnici Hrvatske možda smatraju dijelom Srednje Europe, da bi od promjene kolektivnog identiteta zaista osjetili ekonomske ili socijalne posljedice, kao takvi moraju biti prihvaćeni i od drugih zemalja odnosno stanovnika preferirane skupine, kao i drugih, vanjskih skupina.

F. Barth, jedan od najutjecajnijih antropologa 20. stoljeća tvrdi kako se etničke granice održavaju čak i u situacijama kontakta među pojedincima različitih kultura. Međutim, za očekivati je da će se te razlike smanjivati jer interakcija na neki način istovremeno zahtijeva i stvara razumijevanje komunikacijskih i drugih vrijednosti, odnosno kulturnu sličnost (Barth 1997: 216). Tako pri kontaktu s pojedincima ili skupinama koje su nam možda strane, neizbježno dolazi do stvaranja novih, zajedničkih elemenata jezika i kulturnih vrijednosti.

Osim toga, za etničku skupinu je specifično subjektivno vjerovanje u svoje zajedničko podrijetlo na temelju fizičkih sličnosti, sličnosti običaja ili sjećanje na kolonizaciju i migraciju, pri čemu se stvaraju jaki osjećaji odanosti i solidarnosti prema pripadnicima skupine bez obzira na to postoji li među njima krvno srodstvo. "Sjećanje" na zajedničku kolonizaciju ili migraciju prvenstveno podrazumijeva donekle mitologiziranu tradiciju o kolonizaciji nekog prostora u jednom specifičnom trenutku u povijesti, kao što ja na primjer "osvajanje američkog Zapada", ili "dolazak Hrvata na Jadran". Ideja kolektivne akcije i zajedničko zaposjedanje nekog prostora stvara osjećaj privrženosti među članovima grupe koji se smatraju potomcima tih doseljenika. Pritom nije važno jesu li migracije uzrokovane progonom, ekonomskom nesigurnošću ili željom za boljim uvjetima života. Na vjerovanje u etničku pripadnost utjecao je i način ekonomskog života, razlike u odijevanju, načinu stanovanja i spravljanju hrane te podjeli rada u društvu, što je dovelo do percepcije ispravnog i očekivanog ponašanja koje je u kontrastu i u nekoj mjeri superiorno obrascima ponašanja drugih skupina ljudi (Veber 1969: 226, 227). Prema Michaelu E. Brownu, da bi etnička skupina bila prepoznata kao takva, osim vjere u zajedničko podrijetlo i stupnja zajedničke kulture, mora postojati osjećaj privrženosti nekom području kao i ime koje ju definira kao skupinu (Haralambos, Holborn 2002: 234).

Američki politolog Harold R. Isaacs tvrdi kako ime individualne osobe, nacije, rase ili bilo koje druge skupine nosi veliko značenje. Važno je spomenuti da se pojam "nacija" razlikuje od "naroda" ili "etnika" te predstavlja zajednicu povijesno oblikovanu u različitim okolnostima i uvjetima. Prema Benedictu Andersonu nacija je *zamišljena*, imaginarna zajednica, nastala na predodžbi zajedničke pripadnosti posebne vrste. Za naciju je važno da su ideju o zajedničkom porijeklu i sudbini njeni članovi prihvatili

kao istinitu (Katunić 2003: 2020). Na temelju imena koja si grupe međusobno daju imamo izravan uvid u osjećaje koje većina članova ima prema drugim grupama (prezir, neprijateljstvo, strah, zavist), a imena imaju i značajnu ulogu za pojedinca jer identificiraju grupu kojoj pripada ili od koje je potekao, stoga je upravo ime prvo što će pojedinci promijeniti ukoliko prilikom migracije žele steći udobniju anonimnost dijeleći, barem imenom, identitet dominantne skupine (Isacs 1975: 48, 49, 51). Ono što je nemoguće promijeniti je naše tijelo – biološko sjećanje prošlosti, i zato je upravo ono naša prva identifikacijska oznaka. Često se predrasude jedne grupe prema drugoj odnose na miris tijela, razinu higijene ili seksualne preference, a na temelju izgleda često se donose zaključci o opasnosti koju neka grupa ili pojedinac predstavlja za zajednicu. Također nije neobično da osobe miješanog podrijetla budu odbačene od obje svoje skupine, no ponekad bi upravo zbog svojeg prihvatljivijeg fizičkog izgleda preuzeli vodstvo ili poseban status u slabijoj ili potlačenoj grupi. Ovo bi postalo problematično u slučajevima kada bi potlačenija skupina počela inzistirati na rasnoj čistoći. O fizičkoj sličnosti ili različitosti često ovisi i mobilnost članova grupa, upravo su zato neke grupe bez velike različitosti namjerno stvorile distinkciju (npr. raznolikim odijevanjem) (Isacs 1975: 37, 40 – 43). Danas se koncept rase prije svega smatra političkom i socijalnom konstrukcijom oko koje pojedinci i grupe organiziraju svoje identitete i provode politiku, a koja kao i etnicitet, predstavlja određeni politički resurs. Rasne i etničke grupe zamišljene su zajednice, njihove granice nisu fiksne, a ideje o rasi, naciji i etnicitetu stalno se mijenjaju kao rezultat vladinih regulacija, kao i popularne mobilizacije (Mesić 2006: 271).

Kako bi došlo do promjene jednog identiteta, ponekad je dovoljno promijeniti jezik ili religiju, no često je za tu promjenu potrebna generacija ili više međusobnih brakova i rađanja potomaka. Također postoji i mogućnost kolektivne akcije, odnosno svjesne modifikacije grupnog ponašanja i identifikacije, koja može utjecati na promjene etničkih granica. Donald L. Horowitz iznosi četiri različite vrste promjene kolektivnog identiteta u vidu asimilacije i diferencijacije. Asimilaciju dijeli na amalgamaciju, kada se dvije ili više grupa ujedine i stvore novu grupu, veću i različitu od njenih sastavnica, te inkorporaciju, kada jedna grupa izgubi svoj identitet spajajući se u drugu grupu koja svoj identitet zadržava. Podjela ili divizija odnosi se na situaciju kada se grupa rastavi na sastavne dijelove, a proliferacija na situaciju kada

nova grupa nastane bez svoje roditeljske grupe (ili grupa) gubeći njihov(e) identitet(e) (Horowitz 1997: 113 – 116). Naravno, treba uzeti u obzir da je stvarnost često drugačija od teorijske podjele, pa tako osoba može imati više od jednog identiteta. Osoba koja se identificira kao član neke manje grupe također se može smatrati članom veće etničke agregacije, nacije ili rase, a osim toga, mnogi identiteti su u procesu polaganog napuštanja i bivaju zamijenjeni novim, pa i u tom smislu jedna osoba ponekad ima više identiteta. Kod oblikovanja i promjena granica čitavih grupa, najutjecajniji je kontakt s etničkim strancima, odnosno pripadnicima grupa za koje se smatra da posjeduju različite stupnjeve pozitivnih osobina i razlika. Druga je veličina i važnost političkog jedinstva unutar kojeg se grupe nađu. Grupe koje su bile razdvojene ili čak neprijateljske u jednom okruženju, mogu biti identificirane ili sebe identificirati kao zajedničku grupu u novom okolišu veće heterogenosti. Nešto prestižnije etničke grupe postat će poželjne za proces inkorporacije, a da bi bila podobna za spajanje, inferiorna grupa će vjerojatno morati pokazati svoju prihvatljivost modificiranjem svojeg ponašanja unaprijed (Horowitz 1997: 123 – 127).

U zemljama s visokim stupnjem imigracije, kao što je npr. SAD, sociološka i psihološka istraživanja etničkih grupa vrlo su zastupljena. Polazeći od pretpostavke da će u doticaju s dominantnom kulturom doći do asimilacije, sva istraživanja bila su usmjerena na tempo i opseg asimilacije.²⁷ Takav stav proizlazi iz liberalno-modernističkog mita kako će razvoj naprednog, kompleksnog društva kojeg karakteriziraju masovna industrijalizacija, demokracija, integrirana edukacija i masovni mediji, dovesti do razgradnje etničkih razlika (Glazer, Moynihan 1975: 9). To se razmišljanje pokazalo kao zabluda, pošto bi kulturalne razlike u takvim slučajevima ostale zadržane, te bi se čak razvili i neki novi kulturni elementi (Jones 1997: 53, 54).

R. Jenkins ističe kako se etnicitet temelji na kulturnoj diferencijaciji i usko je vezan uz kulturu, ali je također i proizvod socijalne interakcije. Fiksna je koliko i kultura čija je on komponenta, a može biti kolektivan i individualan, naglašavan u socijalnoj interakciji ili isključivo u vlastitoj samoidentifikaciji (Jenkins 1997: 165). S obzirom na to da etnički identitet nije statičan i može se mijenjati kroz vrijeme i političke situacije kod svakog pojedinca, simboli etničnosti također su fluktuirajući. Također, razvoj etničkih identiteta često se događa tijekom razvoja i

²⁷ Pitanjem asimilacije u prvoj polovici 20. st. bavili su se sociolozi Robert E. Park i Burgess, te kasnije Milton Gordon.

uspona država, koja pak s druge strane može pokušati istaknuti ili potisnuti etnički identitet svake pojedine grupe.

Osim već spomenutih kulturnih karakteristika, iznimnu važnost za stvaranje identiteta, kao i za njegovo održavanje ili promjenu, čine materijalni simboli. Oni su također izrazito podložni manipulaciji. Članstvo u etničkoj grupi najčešće je određeno na temelju interpretacije takvih simbola, s time da se pojedinci sami moraju povezati s tim simbolima, ali i biti prihvaćeni od drugih, unutar i izvan te grupe. Smatra se kako će se pri biranju i održavanju etničkih obilježja grupe često pozivati na simbole elite iz prošlosti, pošto bi takvi simboli mogli utjecati na materijalno stanje grupe u novom socio-političkom poretku (Emberling 1999: 277 – 281).

Najprepoznatljiviji simboli nacionalnih država su grb i zastava ili njihovi elementi, a njihova je svrha povezivanje zajednice koja će se poistovjećivati s takvim simbolima. Nacionalni rituali, simboli i ceremonije kojima zajednica potiče emocije svojih članova, dio su kolektivne predstave o zajedničkom identitetu (Mesić 2006: 280). Grb Republike Hrvatske jedan je od takvih primjera. Dizajniran je početkom 1990-ih godina i sastavljen od različitih elemenata. Oni su trebali predstavljati novi identitet zemlje koja do tada nikad nije bila obuhvaćena istim granicama, a njene pojedine lokalne zajednice koristile su vlastite specifične simbole i grbove. Također, u novoj političko-ekonomskoj situaciji, simboli komunizma postali su nepoželjni, a s ciljem naglašavanja nacionalnih specifičnosti novonastalih zemalja, zamijenjeni su novim, prikladnijim simbolima. Kroz povijest grbovi su bili prvenstveno simboli aristokracije, nastali kao razlikovni element na štitu konjanika, te nastavljaju predstavljati društvenu elitu. Zanimljivo je kako su upravo ovi elementi odabrani kao simboli nacionalnog identiteta s obzirom na to da trebaju predstavljati zajednicu koja je u potpunosti izgubila povezanost s nekadašnjom aristokracijom. Osim grba, i drugi elementi koji datiraju iz srednjeg vijeka počeli su se poistovjećivati s nacionalnim identitetom, kao što je na primjer *pleter*, ornament koji se javlja na kamenim predromaničkim crkvenim spomenicima, na kojima se između ostalog spominju i imena onodobnih hrvatskih vladara. Pleter se počeo koristiti kao zaštitni znak različitih institucija i vrlo brzo je postao nacionalni simbol. Zanimljivo je i kako se u javnosti proširio naziv “hrvatski pleter”, iako se kao ornament javlja u gotovo svim europskim predromaničkim kulturama. Povezivanjem identiteta novonastale države sa simbolima elita

iz prošlosti, željelo se evocirati razdoblje u kojem je, kako se vjerovalo, Hrvatska posljednji put imala političku samostalnost, a sve kako bi u novim socio-političkim okolnostima imala veću važnost i međunarodni status, odnosno prepoznavanje od drugih, poželjnih zajednica.

Drugi sličan primjer predstavlja i jedan od simbola kojim se služi njemačka rasistička organizacija Pegida. Simbol koji se mogao vidjeti na zastavama na njihovim prosvjedima prikazuje konjanika u stilu srednjovjekovnih vitezova templara koji s kopljem u ruci napada ljude koji bježe (prilog 1). Simbol se istovremeno referira na poznatu inačicu pokreta *Refugees welcome* (prilog 2) koja prikazuje izbjegličku obitelj u bijegu, kako bi se jasno prenijela suprotna poruka, a to je da izbjeglice nisu dobrodošle i da će biti prognane. Istovremeno, identificirajući se s vitezovima templarima, suvremena organizacija poziva se na nekadašnje vojno-političke elite kako bi opravdala svoje današnje, ne toliko široko prihvaćene ideje i djelovanje. Ironično, pokušavajući pravdati svoj položaj kao nekoga tko se bori protiv "invazije nepoželjnih" u isključivoj samoobrani, pozivaju se upravo na vojnu silu koja je nekad davno u krvi okupirala taj isti teritorij iz kojeg su ljudi danas prisiljeni bježati.

Osim izgleda i običaja, jedan od glavnih razlikovnih simbola je i jezik. Mogućnost razumijevanja međusobnih kodova smatra se jednim od ključnih elemenata pripadnosti nekom narodu ili skupini. No čak i unutar istog govornog područja, skupine se, na temelju nekih drugih karakteristika, mogu smatrati različitim jedne od drugih, dok se istovremeno pripadnici različitih jezičnih skupina mogu poistovjećivati na temelju nekih obilježja. Nama bliski primjer je naglašavanje religijskih razlika kao razlog drugosti, dok se sličnost jezika zanemaruje. Tako su *Hrvati* različiti od *Srba* ili *Bošnjaka* na temelju različitih religijskih praksi, unatoč tome što se jezično savršeno razumiju. I dok se istočno od hrvatskih granica drugost temelji na religijskim razlikama, granice između *Hrvata*, *Slovenaca*, *Talijana* ili *Austrijanaca*, gdje su religijske prakse iste, određuju se na temelju jezičnih razlika. Istovremeno, pripadnici različitih rasnih, jezičnih ili religijskih skupina mogu se smatrati pripadnicima jednog naroda ili zajedničke skupine.

Sjedinjene Američke Države, zemlja čije je stanovništvo dominantno sastavljeno od izbjeglica, imigranata, prisilnih radnika

i njihovih potomaka – rasno, jezično i kulturno šarolika – svoj nacionalni identitet temelji na ideji jednakih mogućnosti, na ideji da svaki pojedinac svojim radom i talentom može uspjeti, bez obzira na podrijetlo ili zajednicu iz koje dolazi. Ideja osobnog uspjeha i prava na *potragu za srećom* povezuje ljude iz različitih krajeva svijeta koji osim toga nemaju ništa drugo zajedničko, pa čak niti zajedničko sjećanje na migraciju. U trenucima kada je Donald Trump postao predsjednik SAD-a i počeo provoditi najavljivane radikalne imigrantske politike, javni diskurs postao je zasićen ponovnim preispitivanjem “tko su Amerikanci” i što taj termin zapravo podrazumijeva. Čak i televizijske reklame obrađuju ovu temu, a jedna od njih, reklama kompanije “84 Lumber”, prikazujući majku i kćer koje nakon dugog puta kroz Latinsku Ameriku u potrazi za boljim životom konačno dolaze do SAD-a, na kraju navodi kako je “želja za uspjehom uvijek dobrodošla ovdje”. Time se implicira da je upravo želja za osobnim uspjehom te inicijativa za njegovim postizanjem ono što se smatra prihvatljivim i poželjnim u ovoj zajednici.

Osjećaj svojevrstne superiornosti nad drugim grupama često je važan za održavanje vlastitog identiteta. On pritom ne mora nužno proizlaziti iz materijalne ili političke moći, već može biti konstruiran iz vlastitih ideja poželjnog ponašanja. Primjerice, stanovnici nordijskih zemalja, gdje su standardi poštivanja ljudskih prava na zavidnoj razini, ponekad svoju superiornost iskazuju naglašavanjem vlastite tolerancije, razvijenosti socijalne države i statusa obrazovanja koje je jednako dostupno svima, zbog čega njihovo društvo, za razliku od drugih, prosperira. Samim time očekuje se da će i druge zajednice željeti, ako već ne i pokušati, dostići isti stupanj razvoja. To je posebno vidljivo u ovim trenucima kada u zemlje Sjevera pristiže velik broj izbjeglica. Istovremeno dok se izbjeglice dočekuje s očekivanjem da će se prilagoditi ovom “poželjnom” načinu života, od okolnih se zemalja očekuje da će se povesti za njihovim – ispravnim – primjerom nošenja s *izbjegličkom krizom*.

Welcome to Sweden (Dobrodošli u Švedsku), humoristična serija televizijske kuće TV4 dobar je primjer prikaza samopercepcije te ideje drugosti pri susretu s etničkim strancima. Dramski zaplet događa se oko američkog investicijskog bankara koji nezadovoljan monotonim i neispunjenim životom, odlazi za svojom romantičnom partnericom Šveđankom u njenu rodnu zemlju gdje se par odlučuje preseliti. Kroz oči stranca, gledatelji dobivaju

uvid u socijalno uređenje zemlje i karakteristike švedskog društva, a djelomično i ideju kako Šveđani doživljavaju sami sebe. Lik američkog imigranta tako ostaje zatečen opuštenošću života, socijalnim povlasticama, ali i građanskim dužnostima stanovnika ove zemlje, kao i činjenicom da je uobičajeno vidjeti očeve na porodiljnom dopustu kako se šeću i igraju s djecom. Time se zapravo želi poručiti da ova zemlje možda nije velika i uzbudljiva kao Amerika, ali ima brojne druge pozitivne karakteristike na koje njeni stanovnici trebaju biti ponosni, a druge zemlje željeti dostići. Za nas je ipak najzanimljivija činjenica da se u svrhu prikazivanja identiteta neke zajednice kao usporedba koristi lik stranca. Bez pogleda “izvana”, odnosno bez usporedbe s nekim tko je fundamentalno *drugačiji* bilo bi teško naglasiti što je to karakteristično “švedsko”, jer se do percepcije vlastitog identiteta dolazi upravo susretom s etničkim strancima.

Identitet naravno nije jednoznačan i ne podrazumijeva isključivo etničke, religijske ili nacionalne karakteristike – on može biti lokalni, subkulturni i s brojnim različitim varijacijama. Seksualna orijentacija također može biti dio nečijeg identiteta, a “drugačije” seksualne prakse razlog odbacivanja i diskriminacije. Čak i kad su istospolnim parovima priznata ljudska i građanska prava, oni najčešće nemaju jednake mogućnosti sklapanja bračnih zajednica i sklapanja obitelji kao što to imaju heteroseksualni parovi. U jednoj televizijskoj emisiji dr. sc. Nino Raspudić, profesor Filozofskog fakulteta u Zagrebu, diskutirajući o temi bračne jednakosti rekao je da “ako je sve brak – ništa nije brak”. Ovo dobro prikazuje status “bračne zajednice” u društvu. S jedne strane to je poželjan i očekivan

način ponašanja, no istovremeno mora biti dovoljno ekskluzivan kako bi oni koji na brak "imaju pravo" zadržali određene socijalne i materijalne povlastice.

Pokušaji da se vlastita skupina pokaže superiornija kako bi stekla pravo na bolji materijalni status ili druge resurse, posve su uobičajena pojava. Vrlo često takvi će se pokušaji odnositi na dokazivanje prava nad određenim prostorom, kao što je trenutno vrlo popularno protivljenje imigrantskim politikama u Americi, naglašavanjem historijskog prava trenutnih stanovnika na ovu zemlju i njene resurse. Pritom se naravno potpuno ignorira činjenica da je prije europskog pokoravanja taj prostor već bio naseljen bogatim i kulturno raznolikim civilizacijama. Slično vidimo i na bliskom primjeru, kada se ekskluzivna prava Hrvata nad teritorijem koji danas obuhvaća Hrvatska pokušavaju dokazati povijesnim vlasništvom ovog naroda, dok se istovremeno ekonomski iskorištavaju kulturni resursi za koje su zaslužni narodi i zajednice koje su isti prostor okupirale puno ranije.

Iz ovih primjera vidimo kako rasizam, naglašavanje *drugosti* i svojevrсна odbojnost prema onima koje smatramo etničkim strancima, prvenstveno dolaze iz iskrivljene samopercepcije, te potrebe za naglašavanjem "superiornog" statusa, kako bi pojedine skupine sačuvalе socio-ekonomske povlastice. Ideja stranaca i *drugih* pritom je od iznimnog značaja, jer da bi pojedina

skupina stekla dominantnu ulogu, potrebno je stvoriti i naglasiti razlike prema drugim, inferiornijim skupinama. Elementi koji se pritom uzimaju kao ključni variraju obzirom na prostor, vrijeme i cilj koji se želi postići, a različiti izgled, prvenstveno boja kože, još uvijek je u brojnim situacijama jedan od ključnih razloga naglašavanja *drugosti* i pojave rasizma.

Danas, u doba visoke imigracije iz zemalja s dominantno muslimanskim stanovništvom, religijske prakse i običaji koji iz njih proizlaze (čak i izgled ženske nošnje), postaju osnovni razlog nepovjerenja i diskriminacije. Pritom se posebno naglašavaju običajne razlike te "opasnost" utjecaja na stečena prava i način života domicilnog stanovništva. Demokracija, građanska i ljudska prava bitne su odrednice nacionalnih država globalnog sjevera koje njihovi stanovnici naglašavaju kao osobito važne, a nove pridošlice sa svojim, kako je percipirano, "drugacijim", ili čak "zaostalim" običajima, predstavljaju prijetnju njihovom očuvanju. Mogućnost utjecaja na postojeći sustav zapravo pokazuje krhkost izbornih prava koje ovi stanovnici smatraju važnom odrednicom vlastitog identiteta. Do protivljenja novoj imigraciji tako će najprije doći u trenucima ekonomske i druge nesigurnosti, a nepovjerenje prema novim došljacima osjetit će ekonomski najviše deprivirani građani, vjerujući da će oni još više ugroziti njihova krhka i teškom mukom izborna prava.

Istraživanje Centra za mirovne studije iz 2013. godine pokazuje da oni koji osjećaju veću ekonomsku nesigurnost pokazuju veću ksenofobiju i manje simpatija prema multikulturalizmu. Prihodi kućanstva, odnosno objektivni ekonomski status građana nije povezan niti sa jednim ispitivanim stavom, čime se ruši česta predrasuda o tome da je socio-ekonomski status kao takav (najbolje ga opisuju stupanj obrazovanja i prihodi) valjan statistički prediktor ove vrste stavova. Umjesto toga, doživljaj ekonomske nesigurnosti (a ne visina mjesečnih prihoda) značajan je prediktor svih ispitivanih stavova te je povezan s nacionalizmom, ksenofobijom, diskriminacijom stranaca i negativnim stavom prema multikulturalizmu (*Zastupljenost i indikatori diskriminacijskih i ksenofobičnih stavova u Republici Hrvatskoj*, Istraživački izvještaj, 2013: 29). U tom smislu, za borbu protiv rasizma, ksenofobije i svake druge netrpeljivosti, prvenstveno je potrebna borba za ravnopravno društvo, jer u situaciji jednakih prava i jednakih mogućnosti, različiti običaji umjesto prijetnje postaju mjesto susreta i razvoja novih kulturnih kodova.

Prilozi

Prilog 1. Fotografija s prosvjeda radikalno desnih skupina u Europi. Izvor: Express.co.uk, <http://www.express.co.uk/news/politics/631357/PEGIDA-launches-Britain-vow-fight-Islamification-of-the-West-Tommy-Robinson> - pristupljeno: 15. 01. 2017. 18.15 sati

Prilog 2. Poster pokreta Refugees Welcome. Preuzeto s <http://www.refugeeswelcome.ca/>

Literatura

JONES, Siân., *The Archeology of Ethnicity, Constructing identities in the past and present*, Routledge, London and New York, 1997., 41 – 44, 46, 47, 49, 51, 53, 54

PARSONS, Talcot, *Some Theoretical Considerations on the Nature and Trends of Change of Ethnicity*, Ethnicity: theory and experience, ur. Glazer, Nathan, Daniel P. Moynihan, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, i London, 1975., 53, 56

BARTH, Fredrik., *Etničke grupe i njihove granice*, dodatak: Streiff-Fenrart, J., Poutignat, P., Teorije o etnicitetu, Biblioteka XX. vek, Beograd, 1997., 216, 224

VEBER, M., *Etničke grupe*, Teorije o društvu, osnovi savremene sociološke teorije, Vuk Karadžić, Beograd, 1969., 226, 227

HARALAMBOS, M., HOLBORN, M., *Sociologija: Teme i perspektive*, Golden marketing, Zagreb 2002., 223, 234

ISACS, Harold, R., *Basic Group Identity: The Idols of the Tribe*, Ethnicity: theory and experience, ur. Glazer, Nathan, Daniel P. Moynihan, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, i London, 1975., 37, 40 – 43, 48, 49, 51

HOROWITZ, Donald, L., *Ethnic Identity, Rethinking Ethnicity, Arguments and Explorations*, Sage Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi, 1997., 113 – 116, 123 – 127

GLAZER, Nathan, MOYNIHAN, Daniel, P., *Ethnicity: Theory and Experience*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, i London, 1975., 3 – 5, 9

JENKINS, Richard., *Rethinking Ethnicity, Arguments and Explorations*, Sage Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi, 1997., 165

EMBERLING, Geoff, *The Value of Tradition: The Development of Social Identities in Early Mesopotamian States*, Material Symbols Culture and Economy in Prehistory, Edited by John E. Robb, Center for Archaeological Investigations Southern Illinois University, Carbondale, 1999., 277 – 281, 285, 287, 289, 294, 295

KATUNARIĆ, Vjeran, *Sporna zajednica. Novije teorije o naciji i nacionalizmu*, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 2003., 2020.

MESIĆ, Milan, *Multikulturalizam. Društveni i teorijski izazovi*, Školska knjiga, Zagreb 2006., 280 – 290

Zastupljenost i indikatori diskriminacijskih i ksenofobičnih stavova u Republici Hrvatskoj, Istraživački izvještaj, Centar za mirovne studije, Zagreb, 2013., 23 - 29

Izvori

84 Lumber Super Bowl Commercial - The Entire Journey (<https://www.youtube.com/watch?v=nPo2B-vjZ28>, pristupljeno: 06. 02. 2017., 23.30 sati)

Welcome to sweden, scenarij:POEHLER, Greg, produkcija: Entertainment One, Syskon, TV4

Nedjeljom u 2, Hrvatska televizija, ur. STANKOVIĆ, Aleksandar, emitirano 08. 12. 2013. g.

Fotografija u službi moći

Davor Konjkušić

U ovom tekstu iznijet ću povijesne primjere uporabe medija fotografije u proizvodnji moći, čime dokazujem da je fotografija neodvojivi dio mehanizma za konstrukciju nepoželjnog drugog, njegovu kriminalizaciju i kontrolu u suvremenom biopolitičkom kontekstu. Uspješnim iščitavanjem uloge medija fotografije, same fotografije postaju alat za razumijevanje, a zatim i za eventualnu dekonstrukciju rasizma i ksenofobije.

Od izuma fotografije 1839. godine, nastale u radionicama tadašnje buržoazije tzv. znanstvenika – gospode, zbog svoje mogućnosti da zapamti, indeksira, nadzire svojim optičkim pogledom i ostvari ogroman dokazni materijal, fotografija postaje značajna tehnika u uspostavi moći i kontrole. Upravo je na primjeru povijesti fotografije moguće dokazati na koji način je zapravo sama fotografija utjecala na stvaranje ‘nepoželjnih identiteta’, svojevrsnog temelja za razvoj različitih teorijskih i pseudoznanstvenih rasističkih i ksenofobnih teza. Jedan od pionira fotografske djelatnosti Henry Fox Talbot, autor prve fotografski ilustrirane knjige “The Pencil of Nature” kod opisa kalotipije kineskog porculana s pravom primjećuje kako bi fotografija u

budućnosti mogla poslužiti kao nova vrsta dokaza na sudu jer posjeduje potencijal potvrđivanja statusa vlasništva određenog predmeta²⁸. U kontekstu razumijevanja odnosa moći i fotografije ovo je nulta točka, prijelomni trenutak u kojem se vidi instrumentalna funkcija fotografije ili kao što je to fotografski teoretičar Allan Sekula lijepio sročio “tišina koja ušutkuje”²⁹.

²⁸ Sekula, Allan, *The Body and the Archive*, October, vol.39, MIT Press, 1986., str. 6
²⁹ *ibid.*, str. 6

Iako su preduvjeti za fotografsko dokumentiranje kriminalaca postojali i prije dva desetljeća, ono postaje uobičajeno tek 60-ih godina XIX stoljeća. U tom trenutku postojala je značajna potreba vlasti da se kontrolira uglavnom sirotinja, građani bez prebivališta – lumpenproleterijat. Pripadnici buržoazije, zagovornici utilitarnih učenja, pa tako i poštovatelji Jeremja Benthama, na fotografiju su gledali kao na društvenu blagodat, *lijepu umjetnost* za mase koja pruža veliko zadovoljstvo, ali su jasno afirmirali i njen represivni potencijal. Takvu dvostrukost možda je najlakše vidjeti na primjeru portreta, gdje se Sekula zapravo oslanja na tezu Pierra Bourdieua o fotografiji kao *middle brow* umjetnosti. “Suočavamo se, dakle, s dvostrukim sistemom: sistemom reprezentacije koji je u stanju funkcionirati i kao *hvaljen* i kao *represivan*.”³⁰ U jednu ruku, fotografski portreti proširuju, ubrzavaju, populariziraju i degradiraju tradicionalnu funkciju, čime se omogućuje ceremonijalno predstavljanje buržoaske suštine. Fotografija izokreće odnose pa se privilegije mogu rekonstruirati na novoj osnovi, to jest, fotografiji se može dodijeliti određena uloga unutar nove hijerarhije ukusa. Počasna pravila ponašanja se stoga mogu širiti prema dolje. Istovremeno, fotografski portreti počinju igrati ulogu koju niti jedan oslikani portret nije mogao imati na isti precizno-tehnički način. Ta uloga nije proizašla iz bilo kakve časne tradicije portreta, već iz imperativa medicinske i anatomske ilustracije. “Stoga je fotografija ovdje da utemelji i omeđi teren *drugoga*, da definira kako *generalizirani pogled* (tipologiju), tako i *zavisni stupanj* devijacije i socijalne patologije.”³¹

³⁰ Bourdieu, Pierre, *Photography A Middle-brow Art*, Polity Press, London, 1990.

³¹ Sekula, *The Body and the Archive*, str. 6

U isto vrijeme dok se Talbot bavio svojim ilustriranim knjigama, na američkom kontinentu fotograf portretist Marcus Aurelius Root naglašava “moralnu ekonomičnost slike” i pohvaljuje uporabu fotografije u policijske svrhe, tvrdeći da osuđeni kriminalci “neće lako moći nastaviti svoje kriminalne karijere, jer će njihova lica i generalne karakteristike postati bliske mnogima”. Sekula primjećuje kako je riječ “mnogi” izuzetno značajna, jer se time “šire građanstvo implicitno angažira u opreznom poslu detekcije i Rootov utilitarizam zaokružuje puni krug. Započevši

s jeftino dostupnom estetikom zadovoljstava i moralnih lekcija on završava s fotografskim produžetkom tog primjera utilitarnog društvenog stroja, Panoptikumom.”³²

³² *ibid.*, str. 8-9

Frenologija i rađanje arhiva

Ne možemo razumjeti kulturu fotografskog portreta ukoliko ne uvažimo kontekst u kojem se fotografija razvija pod snažnim utjecajem fizionomske paradigme sredinom XIX stoljeća u SAD-u, pa stoga nije čudno da se u to vrijeme preklapa razvoj fotografije i frenologije. Frenološki narativi koriste se na spiritualni, pseudoznanstveni, pedagoški način i služe prije svega za dominaciju intelektualnog nad fizičkim radom, čime doprinose ideološkoj hegemoniji kapitalizma koja se oslanja na hijerarhijsku podjelu rada³³. Riječ je o paradigama koje su uspostavljale naizgled opravdavajuće, ali istinski lažne legitimacije o tome zašto je netko upravljač, a netko podređeni radnik. Bilo je to vrijeme kada je radnik uz prijavu za radno mjesto morao priložiti i osobnu frenološku analizu. Iz tog perioda do danas je ostala tradicija prilaganja fotografije uz životopis, a na sceni su umjesto frenologa različiti stručnjaci za “ljudske resurse”, termin koji zapravo jasno pokazuje globalni tretman prema radnicima. U to vrijeme pozitivisti slave fotografiju koja za njih ispunjava prosvjetiteljski san o univerzalnom jeziku koji gotovo da bi se mogao utkati u jezik matematike, a priroda onda na svoju geometrijsku bit.

³³ *ibid.*, str. 12

Rađanje fotografskog arhiva omogućilo je da se uspostave standardizirane fizionomske šablone kriminala koje bi kriminalnim tijelima dodjeljivale točno mjesto unutar univerzalnog arhiva³⁴. Zadatak arhiva je da se na najbrži mogući način pronađe određena fotografija, a sam arhiv temeljen je na dva pristupa. Prvi, znanstveni, zasniva se na pronalaženju tipova kriminalaca na osnovu fotografija, dok drugi pristup podrazumijeva pronalaženje postojećih kriminalaca, čime nastaje esencijalna razlika između kriminologije i kriminalistike. Fotografija danas i dalje obilježava “kriminalna tijela”, iako su se identifikacijske tehnike proširile na sve njene građane bez izuzetka. “Najneutralnija i najprivatnija činjenica tako postaje nosač društvenog identiteta, uklanjajući njegov javni karakter. Ako biološki kriteriji, koji ni po čemu ne ovise o mojoj volji, određuju moj identitet, onda konstrukcija političkog identiteta postaje problematična.”³⁵

³⁴ *ibid.*, str. 17

³⁵ Giorgio Agamben, *Sigurnosna paradigma: prijetnja demokraciji i politici*, *Le Monde Diplomatique* (hrvatsko izdanje), siječanj 2014., str. 8

Policijski fotografski arhiv

Kada govorimo o identifikacijskim tehnikama izuzetno je važan Alphonse Bertillon, pariški policijski službenik i pročelnik Ureda za identifikaciju pariške policije, koji je izumio prvi djelotvorni sustav identifikacije prijestupnika poznat po imenu *Bertillon-age*, u kojem je kombinirao fotografske portrete, antropometriju i službene bilješke. Sve te podatke pohranjivao je zajedno na kartice, organizirajući ih u precizno postavljenu kartoteku i pokušavajući pronaći posebnosti svakog pojedinačnog zločina. Njegov sustav bio je zasnovan na jedanaest tjelesnih mjera za koje je pretpostavljao da je nemoguće da ih dijele dva ista pojedinca. "Njegovi su ciljevi bili praktični i operativni, bili su odgovor na zahtjeve urbanog policijskog rada i politike fragmentirane klasne borbe za vrijeme Treće Republike."³⁶ Glavni problem za Bertillona predstavljalo je pitanje klasifikacije, jer je pronalazak recidivista među stotinama tisuća fotografija zapravo bio naporan i dugotrajan proces, s velikim brojem pogrešaka. U svome radu je za deset godina, između 1883. i 1893. godine, snimio preko sto tisuća muških recidivista i oko dvadeset tisuća ženskih, ali je uspio identificirati tek njih 4567. Prvog recidivista uspješno je identificirao u veljači 1883. godine, kada je ustvrdio da bi "njegov binomni klasifikacijski sustav mogao biti ključan u provedbi bilo kojeg zakona o izručenju."³⁷ Uspostavio je precizan sustav na kojem je kategorički inzistirao: točna žarišna duljina, ujednačeno osvjetljenje, propisana udaljenost između subjekta i fotoaparata i neutralne facijalne ekspresije lica, za što se radila i snimka profila. Utjecaj Bertillona na pravno-policijsku fotografiju ostao je na snazi i do danas, a snimke zatvorenika i prijestupnika (eng. *mug shots*) koriste se diljem svijeta. I dok su svi fotografski arhivi nestali tijekom Pariške komune 1871. godine, nakon čega je postojalo veliko ilegalno tržište lažnih dokumenata, vlasti su već tada shvatile da je fotografija izuzetno važna za kontrolu ljudi.

³⁶ *ibid.*, str. 19

³⁷ *ibid.*, str. 33

Isto kao i nekada, slična je situacija danas vidljiva na primjeru izbjeglica. Uslijed nedostatka spremnosti na prihvat izbjeglica i nepostojanja mogućnosti da, bježeći iz rata legalno apliciraju za vize i time u nekoj od željenih zemalja imaju mogućnost stjecanja međunarodne zaštite, ljudi u migracijama prisiljeni su koristiti lažne dokumente. Mnogi od njih nemaju papire koje su izgubili ili su im oteti u ratnim sukobima, pa je, usprkos činjenici da mogu biti sankcionirani zbog zloupotrebe, kupovina krivot-

vorenih dokumenata zapravo jedini način da nastave svoje putovanje. Svaku od izbjeglica policijski službenici u najkraćem roku fotografiraju, uz uzimanje otisaka papilarnih linija, nakon čega se biometrijski podaci pohranjuju u centralizirani sustav – europski digitalni policijski arhiv, poznatiji kao EURODAC. Prema Dublinskoj uredbi svi tražitelji azila biti će vraćeni u državu u kojoj su prvi put zatražili azil, čak i ukoliko im je u toj državi taj zahtjev odbijen. Nakon što budu vraćeni u državu odakle su već migrirali, prijeto im deportacija u njihove matične države.

Fotografski dokaz zločinca

Paralelno s Bertillonom djeluje i otac eugenike Francis Galton. Kroz fotografiju želio je stvoriti fotografski dokaz i optičku tipizaciju različitih tipova kriminalaca. Za razliku od Bertillona, bio je puno bliži učenju biološkog determinizma. Kompozitne portrete predložio je 1877. godine čime je navodno želio uvesti red u društvene odnose “kroz dubinsku ideološku biologizaciju postojećih klasnih odnosa u Engleskoj.” Eugeničari su svoj program opravdali utilitarnošću – nastojeći smanjiti broj ‘neprilagođenih’, tvrdili su da time smanjuju broj onih koji su osuđeni na nesreću i bijedu”, strahujući pri tome od povećanja broja “degenerirane” urbane sirotinje. Kvantitativnu hijerarhiju želio je primijeniti na različite rasne skupine, otvoreno zagovarajući superiornost bijele rase nad Afrikancima, odnosno nad svima onima koji su predstavljali drugost³⁸. A drugačija je za njega bila i radnička sirotinja. Uspješno je oblikovao novi lik nepoželjnog, ujedinjujući kriminalce i nižu klasu u policijsku maštu “kasno viktorijske buržoazije”³⁹.

³⁸ *ibid.*, str. 19

³⁹ *ibid.*, str. 50

Jedan od prvih fotografa koji je uspješno problematizirao ideju kompozitnih portreta je Lewis Hine, koji je 1913. godine snimio seriju kompozitnih portreta djece radnika. Hine je na društvene okolnosti u kojima je stvarao reagirao prije svega intuitivno, ali su njegove fotografije odličan primjer kako fotografija umjesto u službi moći postaje sredstvo dekonstrukcije te iste moći. Čak i na toj intuitivnoj razini Hine je veoma dobro razumio ideju kompozitnog portreta u fotografiji. Drugi oprečan primjer je suvremeni rad teoretičarke, umjetnice i fotografkinje Nancy Burson. Njene fotografije i način izlaganja zasnovane su na biološkom determinizmu, pitanjima rase i drugosti, bez ikakvog razumijevanja ili

svijesti o tome da tako nastale fotografije duboko vuku korijene u fiziometriji. Za svoj projekt “Ljudska rasna mašina” između ostalog kaže da ljudima daje mogućnost iskustva drugosti, a to je ujedno i najspornija točka njenog rada, jer svoj rad koji predstavlja povlaštenoj bijeloj publici u potpunosti zasniva na fizičkim razlikama i rasnoj pripadnosti.

Fotografija i nacizam

Galtonovo stvaranje kompozitnih portreta dovelo je do stvaranja esencijalističke fizičke antropologije rase otvarajući put od angloameričke eugenike do nacionalsocijalističke *rassentheorie*. Takve veze između antropometrije i dokazivanja rasnih razlika kroz fotografiju u nacizmu nisu slučajne, već su posljedica dotadašnjih učenja i stavova. U nacizmu su preuzeta striktna fotografska pravila o položaju kamere, neutralnosti pozadine, rasvjeti i fiksnom položaju snimanog modela, čime je fotografija postala znanstveni isječak svijeta, a snimljena lica i oblici glava počinju se definirati prema unaprijed zadanim parametrima.

“Židovsko pitanje rješivo je samo ako postoji jasna razlika između ne Židova i Židova”, stajalo je na otvorenju izložbe fotografija u svibnju 1939. godine iznad ulaza u Muzej nacionalne povijesti u Beču. Na samoj izložbi prikazane su uglavnom antropometričke fotografije i nekoliko lubanja, a cijeli projekt realiziran je u suradnji s vladom u Berlinu, Uredom za rasne zakone, Uredom za genealoška istraživanja i Gestapom. Dr. Josef Wastl, predstojnik odjela za antropologiju i inicijator izložbe želio je tako pokazati da se kroz fotografiju može prepoznati i dokazati drugost. Vjerovao je u to da se može dobiti tipično “židovsko lice”.

“Za istraživača antropologa i dalje nije dovoljno da prikupi statistički pouzdane serije podataka dobivenih mjerenjima – poštivanje duha Nirnberških zakona bilo je nužno da se izlože rezultati kako bi stranac koji se skriva iza slike Drugog i varljivog atraktivnog pogleda, postao vidljiv običnom oku. Vrsta znanstvene fotografije kakvu prakticira Wastl ne dokumentira osobu u trenutku ekspozicije, nego traži manifest na licu kojim bi se prikazalo nešto što nije evidentno ‘prezentno’. Fotografska snimka tako zahtjeva dodatnu analizu kako bi se otkrilo kako su izdajnici, čak i kada nisu ‘vidljivi’, objektivno ‘tamo’”⁴⁰

⁴⁰ *ibid.*, str. 20

Dr. Wastl je svoj prvi poduhvat napravio u rujnu 1939. godine kada su na bečkom nogometnom stadionu vlasti zatvorile četriristo četrdeset muškaraca židovskog porijekla svih životnih dobi. Wastl je nad zatvorenicima danima provodio svoja istraživanja, mjerenja glave i tijela, te je analizirao njihovu kosu, kožu i boju očiju. Uzimao je otiske prstiju i stopala. Osim portreta snimao je stereo fotografije i detalje dijelova tijela, a mnogima je uzeta i maska cjelokupnog lica. Za većinu ovih muškaraca to su bili zadnji tragovi koji su ostali o njima prije nego što su poslani u logore smrti u Poljskoj. Da cinizam bude veći, nakon deportacije zatvorenih Židova, sutradan je na istom stadionu odigrana prijateljska utakmica između Beča i Budimpešte. Cinično je i to da Wastl nikada nije odgovarao za svoje pokuse i fotografranje, te je mirovinu dočekaao 1945. godine, a preminuo je prirodnom smrću 1968. Svoje projekte za vrijeme rata provodio je pretežno u koncentracijskim logorima Kaisersteinbruch i Wolfsberg. "Iako nije postojala razlika u odnosu na metodologiju u drugim državama, nacistička njemačka i austrijska rasna ideologija i antropologija postale su važan politički instrument za tretman manjina."⁴¹ Slučajnošću, tek 2003. godine pronađena je maska Gerson Evana, jednog od zatvorenika na bečkom stadionu koji je kao dječak uspio preživjeti sva zla koja su ga zadesila. U svom iskazu djelatnicima muzeja između ostalog je rekao: "Nikada nisam vjerovao da je moja maska u Beču. Uvijek sam mislio da su to učinili Nijemci. Zovem je posmrtna maska, jer se gipsana maska radila na poznatim ljudima poput Beethovena. Poslije mi je netko rekao to je maska lica, ali kao da je to činilo neku razliku. Za mene je to maska smrti!"⁴² Talijanski politički filozof Giorgio Agamben tako će veoma dobro primijetiti da je nacionalsocijalistički Reich trenutak kada je dovršena integracija medicine i politike, što je jedna od bitnih karakteristika suvremene biopolitike⁴³, moderne i postmoderne – trenutka kada koncentracijski logor postaje nomos političkog prostora u kojem i danas živimo⁴⁴.

Svjedoci smo da fotografija ni danas nije izgubila svoj nedemokratski potencijal, naprotiv, uz razvoj digitalnih tehnologija postala je ne samo metoda za identifikaciju i nadzor građana, već i način konstantne kontrole. Dok su nekada bili fotografrani samo kriminalci, danas se kroz policijske arhive i dosjee kriminaliziraju svi građani. Uzmimo za primjer europsku bazu podataka EURO-DAC u kojoj su pohranjene fotografije i otisci svih izbjeglica koje su zatražile azil, a koja je nedavno pridodana postojećim bazama u kojima se nalaze podaci o kriminalcima diljem Europe.

⁴¹ Renyi, Andras, *Time to Gaze*, str. 44

⁴² *ibid.*, str. 48

⁴³ Agamben, Giorgio, *Homo Sacer*, Multimedi-
jalni institut, Arkzin,
Zagreb, 2006., str. 124

⁴⁴ *ibid.*, str. 147

Homo sacer ili sveti ljudi

Upravo Agamben u političku teoriju vraća termin *homo sacer*, koji je u rimskom pravu označavao prognanika, nekoga tko je izgubio sva moguća građanska prava. Riječ *sacer* (svet) ima dvostruko značenje i nema značenje kako ga razumijemo danas, jer sveti su i bili prognani, izbjegli, izopćeni, jer nijedan život nije “političkiji” od njihovog.” *Homo sacer* se naime ne da žrtvovati, ali ga može ubiti bilo tko. Dimenzija je golog života, koja je referent suverenog nasilja, izvornija od opozicije uzmožan/neuzmožan biti žrtvovan...”⁴⁵. Kada govorimo o današnjim svetim ljudima, onima koji mogu biti ubijeni i žrtvovani, a koji nemaju nikakva prava, govorimo zapravo o iznimci. Iznimka su ljudi izvan sfere državljanstva, izbjeglice, oni čiji je sam goli život političniji od bilo koje druge egzistencije. “Ako je istina da je figura koju nam predstavlja naše vrijeme figura života kojega se ne da žrtvovati, ali kojega se pak da ubijati u dosad nečuvenoj dimenziji, tada nas se goli život *homo sacera* posebice tiče. Svetost je linija bijega još uvijek prisutna u suvremenoj politici, koja se, kao takva, premješta prema sve širim i nejasnijim područjima, dok se ne poklopi sa samim biološkim životom državljana. Ako danas više nema unaprijed određive figure svetog čovjeka, to je možda stoga što smo svi mi virtualno *homines sacer*.”⁴⁶

⁴⁵ *ibid.*, str. 101

⁴⁶ *ibid.*, str. 101 – 102

U zadnja dva desetljeća preko dvadeset tisuća ljudi preminulo je u pokušaju da dođu do Europe iz Afrike i Bliskog Istoka. Izbjeglice su isto što i osuđenici na smrt i zatočnici koncentracijskih logora – biološki živi, ali postavljeni u granično područje između života i smrti, vanjskog i unutarnjeg, i nije im preostalo ništa do golog života⁴⁷. Izbjeglice upravo postaju to, tijela izvan društva, puki goli život, *homines sacer*. Temeljni kategorijalni par zapadnjačke politike nije prijatelj–neprijatelj, nego goli život–politička egzistencija⁴⁸. Na neki način svi postajemo “sveti ljudi” jer se zapadnjačke politike konstituiraju preko isključivanja golog života.

⁴⁷ *ibid.*, str. 72

⁴⁸ *ibid.*, str.

Krivo je pomisliti da danas ne postoje slični logori u kojima je biopolitika na snazi u svojoj moći. Kao što je logor bio bečki stadion gdje su Židovi bili zatvoreni i podvrgnuti antropometrijskim mjerenjima i fotografiranju, tako je i logor “stadion u Bariju na koji je talijanska policija privremeno skupila ilegalne albanske imigrante prije nego što ih je deportirala u njihovu zemlju, kao (...)i *zones d'attente* na francuskim međunarodnim zračnim

lukama, gdje se zadržavaju stranci koji traže priznanje statusa izbjeglice. U svim tim slučajevima, jedno prividno beznačajno mjesto (primjerice, Hotel Arcadec u Roissyju) zapravo omeđuje jedan prostor u kojemu se zbiljski suspendira normalan poredak i u kojemu pitanje čine li se u njemu okrutnosti ili ne, ne ovisi o pravu, nego samo o civiliziranosti i etičkom osjećaju policije koja provizorno nastupa kao suveren (na primjer, tijekom četiri dana koliko se stranci smiju zadržati u *zone d'attente* prije intervencije sudskih vlasti).⁴⁹ Očit je slučaj i primjer zatvora u Guantanamu koji već godinama djeluje izvan bilo kojeg poznatog zakona, odnosno nalazi se izvan pravne norme. Ne treba biti naivan i pomisliti da danas ne postoje logori i unutar Hrvatske. Što je drugo Prihvatni centar za strance u Ježevu nego logor u kojem, kao i u Francuskoj, ispred sudskih vlasti policija ima glavnu riječ. Cinizam ide dotle da se imigrantima oduzima novac pronađen kod njih i naplaćuje svaki dan boravka u ovome centru. Što su drugo nego logori novi prihvatni centri koji se novcima europskih fondova planiraju izgraditi u Trilju i Tovarniku, kao mjesto gdje će imigranti biti smješteni dok Hrvatska ne postane dio šengenskog prostora i prva granica Tvrdave Europe, odrađujući posao za sve druge.

⁴⁹ Agamben, *Homo Sacer*, str. 153–154

Medij fotografije možda najbolje ilustrira činjenicu da se život izbjeglica danas razumije kao goli život i samo kao takav može biti objekt humanitarnog djelovanja. “Preklinjući pogled’ ruan-dskog dječaka, čija se fotografija izlaže da bi se pridobio novac, ali ‘kojeg je sada teško pronaći živog’, možda je najpregnantnija šifra golog života u našem vremenu, a taj goli život humanitarne

organizacije potrebuju u preciznoj simetriji s državnom moći. Humanitarno, odvojeno od političkog, može samo reproduirati izolaciju svetog života na kojemu se temelji suverenost, i logor, dakle čisto mjesto iznimke, jest biopolitička paradigma s kojom ne može izići na kraj.”⁵⁰ Na ovu neuralgičnu točku medija fotografije oslanja se i rad Alfreda Jaara koji u svojoj umjetničkoj praksi koju naziva “politika slike”, dokumentira krizna stanja u svijetu. U svome možda i najpoznatijem radu “Zvuk tišine” (2006) bavi se slučajem fotoreportera Kevina Cartera, koji je u Sudanu 1994. godine snimio kasnije Pulitzerom nagrađenu fotografiju. Samo mjesec dana nakon dobivanja nagrade, Carter je počinio samoubojstvo. Ikonička fotografija tada je izazvala velike polemike u široj javnosti o “etici žurnalizma” i Carter se našao pod velikim napadima.

⁵⁰ *ibid.*, str. 116

U svim tim analizama zanimljivo je promatrati medijske slike u kojima se već gubi mogućnost prepoznavanja istine. “Otkriva se logika manipulacije kojom se dokumentarnost preobražava u političku produkciju fikcija na mjestu istine. Estetika užasa, faktografija, stradanja, manipulativnost prikazivanja i mnogostrukost uvjeta posredovanja značenja čine vidljivi svijet medijskih slika nesigurnim i suvremenost pokazuju kao nestabilni, nesigurni i manipulativni skup predstava.”⁵¹

⁵¹ Šuvaković, Miško, *Umetnost i politika, Službeni glasnik, Beograd, 2012.*, str. 27

Ideje Benthama, Bertillona i Galtona još uvijek su među nama. Benthamove ideje unaprijeđene su i usavršene tako da danas živimo u mreži odnosa moći koje su započete njegovom idejom Panoptikona iz koje se razvilo biopolitičko društvo. Ideje

Bertillona žive kroz akcije koje danas provode službe državne sigurnosti kroz intenzivni i nikada lakši nadzor, koji se odražava na svakodnevni život i geopolitičke odnose⁵². Tehnološko usavršavanje je tehnike nadzora dovelo do maksimuma i čini se da službe, ali i kompanije, danas znaju više o nama nego li što to znaju naši prijatelji ili roditelji. Praćeni smo i nadzirani u gotovo svakom trenutku i samo saznanje o tome mijenja samu suštinu naše egzistencije. Galton živi u obnovljenim idejama biološkog determinizma koje svoju snagu pronalaze u rastućoj hegemoniji političke desnice u zapadnjačkim demokracijama, počevši od susjedne Mađarske, Ukrajine, Francuske i Velike Britanije. Fotografiju nikada nije bilo moguće razumjeti kao autonomno područje lijepog ili slobodnog, već prije kao još jednu tehniku realizacije moći i artikulacije javnog i privatnog svijeta⁵³.

⁵² *ibid.*, str. 62

⁵³ Šuvaković, *Pojmovnik suvremene umjetnosti*, Horetzky, Zagreb, 2005., str.

Škola

Ivana Dragičević

“Kad počne školska godina, pogledaj sve učenike i uoči da su svi različiti i da je ta raznolikost lijepa stvar. To je šansa za čovječanstvo.”

Tahar Ben Jelloun

“Mama, zašto Lovro govori da su Židovi i Muslimani grozni?”

“Mama, što znači ovo da Mamiću pišu po zidovima – Cigane?”

“Mama, zašto se ovi na utakmici deru – ubij Srbina?”

“Mama, zašto ovi neki kažu da su izbjeglice grozne i da će uništiti Hrvatsku?”

Svako novo pitanje jednog dječaka s kojim dijelim život, prvo mi se, nažalost, ureže u srce. Onda uključujući razum, dugo sjedim, objašnjavam, razgovaramo. Posežemo za knjigama, glazbom, filmovima ... I onda se u takvim malim trenucima slaže slagalica svakodnevice. Kvarta u centru glavnog grada države članice

Europske Unije, škole, učitelja, udžbenika... Zatim se ta slagalica multiplicira na sve medijske priče o kurikulumu, budućnosti, konkurentnosti ekonomije i na koncu transformira u kakofoniju. Iz nje izlaze zbunjena dječja pitanja s jedne i stereotipni stavovi dominantnog svebijelog, jednonacionalnog i jednovjerskog naraštava s druge strane. Kako stvarati ljude za današnji raznorodni, globalizirani svijet, ako ih se u sustavu ne uči da ga otvoreno i bez predrasuda pokušaju razumjeti?

“Teta, ja ću ići u Italiju, Italiju!” blještale su Peymanove oči dok mi je govorio ove riječi natežući na sebi pamučnu majicu s imenom i bojom zemlje Azzura.

Učiteljici Željki je rođendan, djeca se skupljaju oko ploče u razredu za zajedničku fotografiju. Peyman se nečka. Na koncu priznaje zašto – ne želi na slici stajati pokraj cura.

Peyman je iz Afganistana. Učenik 3.c razreda Osnovne škole Fran Galović u zagrebačkim Dugavama, u koju svakoga dana stiže iz prihvatilišta za tražitelje azila. Hotela Porin. Najbolji prijatelj mu je Filip. Bistri, crnooki dječak. S njim se, kaže, sprijateljio jer najbolje govori engleski u razredu. Obraća mu se za pomoć, u radosti i tuzi.

“Ponosna sam na djecu, lijepo su ga prihvatili”, kaže nasmijana učiteljica Željka Tomašec, dok joj na radnom stolu stoji *muffin* s dvije zabodene roze rođendanske svijeće, “učiteljica je ta koja djecu mora pripremiti, na suradnju, na empatiju.”

Ni Filip, niti ostali Peymanovi razredni prijatelji s njim ne razgovaraju o Afganistanu i njegovom izbjegličkom putu.

“Učimo ih da ne ispituju o prošlosti. Djeca koja dođu nisu u PTSP-u, jer je kod njih taj prvi “P” još uvijek “prezent”, oni su i dalje u traumi ili nekoj tranziciji.”, priča Neva Čapin, školska psihologinja, koja već nekoliko godina, otkada je škola prihvatila djecu izbjeglice i azilante, uz pomoć Društva za psihološku pomoć i Centra za mirovne studije radi pripreme radionice za učitelje, učenike i roditelje koji ih dočekuju.

U školu koja nosi ime hrvatskog dijalektalnog pjesnika, a koji je, među ostalim, često pisao i o žudnji za zavičajem, ide šesto osamdeset i petero djece. Jedna je od dvije zagrebačke škole

koje su primile djecu izbjeglice i azilante. U školi je svega šest učenika iz drugih zemalja. Svaki učenik – “stranac”, ima svog učenika “pomagača”.

“To je nama radost i izazov, a ne problem”, govori Martina Canjuga, logopedinja znatiželjnih, velikih očiju. Jednom tjedno radi s djecom na hrvatskom. Individualne satove održava svaki put kada je potrebno. Želi kažu, da se i toj djeci omogući da imaju kontakt sa svojom kulturom i jezikom. Za nedavne školske proslave djevojčica iz Irana svoje je prijatelje učila farsi, a njezina mlađa sestra prevodila je na engleski.

Osnovna škola Fran Galović, Dugave, Zagreb, 3.c razred

Hodajući po zgradi s pedagoginjom Majom Lisskom, energičnom i brzog uma, shvaćam kako je, u velikoj školi na obodu metropole, riječ isključivo o skupini entuzijasta i profesionalaca koja priču s integracijom djece gura sama. Bez ministarstva obrazovanja. Na pitanje kako i koliko im pomažu, svi odreda imaju isti odgovor – bez komentara.

Kada bi ih netko zvao za konzultante koji bi sistemu pomogli iz prakse, rekli bi im da su ključne stvari: pravi tranzicijski put ka potpunoj integraciji, pronalaženje stanovanja, učenje jezika,

konstantna psihološka pomoć, zdravstveno osiguranje, svi uvjeti za normalan život.

Kada sam puno godina prije početka takozvane izbjegličke krize prvi put došla u hotel Porin u Dugavama, atmosfera je bila drugačija. Danas su ondje brojne međunarodne humanitarne udruge, dječja igraonica, informatički razred, u prosjeku devedesetero djece.

Njih četvero djece su Hassana Eyata, tridesetogodišnjaka iz Kabula. Najmlađa od njih, osmomjesečna Helena, hrvatska je državljanica. Rođena je u zagrebačkoj Petrovoj bolnici. Sobe broj 308 i 310 hotela životni su prostor obitelji Eyat. Sedmogodišnjem Halalu koji pohađa školu u Dugavama, jezik je bio najveći stres prvoga dana dolaska u razred. No, osmijeh se vratio na lice nakon što je došao kući s velikim paketom punim školskih potrepština koji je od prijatelja iz razreda dobio na poklon.

Sada, sa skupinom djece iz Porina, sam odlazi u školu. Pješice i autobusom.

“Prije dva dana došao mi je kući s papirom”, priča o sinu Hassan. “Tata, nećeš biti ljut zbog onoga što ću ti pokazati?” rekao mi je. “Ne, sine, reci.”

Pokazao je papir. Na njemu riječi: “Volim te.” Halalu ih je napisala i poklonila Lora, razredna simpatija.

“Bio je jako sretan zbog toga, još sretniji što sam ja bio sretan.”, priča otac.

Prijatelji iz razreda još nikoga od djece iz Porina nisu pozvali na druženje kod kuće, niti na rođendane. Halal želi biti doktor. Često mu je dosadno. Njegov otac mi kaže da zna što je riječ azil i stalno pita kada će ga napokon dobiti pa da presele u novi stan.

O putu od Afganistana do Hrvatske i otac malo priča. Teško mu pada sjećanje na duge dane pješaćenja koje su djeca morala proći.

“Halal je neki dan kada smo šetali viknuo – tata, gledaj, ovaj auto slični onom našem koji smo imali!”

No, od auta, veća mu je želja – televizor.

***

Broj Afganistanaca, tražitelja azila u Europi, narastao je s trideset tisuća 2013 godine., na gotovo dvjesto tisuća u 2015-oj godini (Frellick, hrw.org, 2017.). Broj odobrenih azila pao je sa 67 posto u razdoblju 2014.-2015., na 52 posto u prvih devet mjeseci 2016. godine “Početkom listopada 2016., dan uoči donatorske konferencije za Afganistan, Europa je potpisala “deklaraciju” o migracijskoj suradnji, koja obvezuje Afganistan da olakša povratak odbijenih tražitelja azila.” (Frellick, hrw.org, 2017.). Prema zajedničkom izvješću UNHCR-a i Norveškog vijeća za izbjeglice (2015.) “konflikti su jedan od najjačih pokazatelja koliko je djece izvan školskog sustava. Polovica svjetskog broja djece koja ne pohađaju školu je iz zona sukoba. Zapanjujućih 29 milijuna mladih umova je izvan razreda. Statistike pokazuju da kada dječje obrazovanje prekine konflikt, u manje će ga slučajeva nastaviti. Tragična ironija jest kako su zemlje čija su djeca izvan obrazovnog sustava, upravo one koje imaju najveću potrebu za obrazovanim stanovništvom za obnovu. Afganistan je prvi primjer takve nacije. Afganistanske izbjeglice su jedna od najvećih i najduže raseljenih populacija na svijetu.”

***

“Jesi mi dobaaar!!! Viče mi tako preko hodnika svaki put kada me ugleda”, kaže ravnateljica škole u Dugavama, Blaženka Jurić Mrša i objašnjava kako je Peymana za jednog od prvih njihovih razgovora pitala: “Jesi mi dobro?” Odonda, on je tako pozdravlja. Peymanovi su roditelji nepismeni. Žive u hotelu Porin s njegovom mlađom sestrom. Stariji brat, još uvijek maloljetan, s grupom dječaka iz Afganistana pobjegao je dalje. Nazvali su se “Afghan Boys”. Sada su u Italiji.

“Teta, ja ću ići u Italiju, Italiju!” Peymanove riječi, dok nateže dres boje i reprezentacije Azzura na sebi, u školi se osluškuju pozornost.

***

Bili smo u kinu. Gledali smo film "Lav". O petogodišnjem dječaku Sarouu, koji sa starijim bratom Gudduom, majkom i mlađom sestrom živi u indijskom gradu Khandwi. Majka radi u kame-nolomu, a Saroo odlazi pomoći starijem bratu u noćnom poslu, koji radi kao maloljetnik kako bi pomogao obitelji. Saroo ostaje sam na željezničkoj stanici, ulazi u vlak koji stoji, zaspi, vlak kreće i odvodi ga u tisućama kilometara daleku Calcuttu. Ondje počinje dječakova jednogodišnja golgota na ulicama i po sirotištima, da bi ga na koncu posvojila obitelj iz Australije, gdje, godinama kasnije, završava fakultet. Jedna sitnica tijekom studija podsjeti ga na sve što mu se u djetinjstvu dogodilo, te kreće u potragu za svojom obitelji. Pronalazi davno izgubljene majku i sestru, saznaje kako mu je brat poginuo u noći njihova rastanka. Dan danas sretno živi između dvije obitelji na dva kontinenta. Priča je istinita. Usta dječaka s kojim dijelim život širom otvorena. Kasnije pričamo do dugo u noć. O filmu, o Peymanu.

"Mama, zašto u našoj školi nema nekog iz Afganistana?"

"Znaj isto tako da je svako lice čudo. Jedinствeno je. Nikada nećeš sresti dva potpuno ista lica. Nije važna ljepota ili ružnoća. To su relativne stvari. Svako je lice simbol života. Svaki život zaslužuje poštovanje. Nitko nema pravo poniziti drugu osobu. Svatko ima pravo na svoje dostojanstvo. Poštujući jedno biće, kroz njega odajemo poštovanje životu u svemu onome što ima lijepog, čudesnog, različitog i neočekivanog. Izražavamo poštovanje prema sebi samima kad se prema drugima ophodimo dostojanstveno."

Tahar Ben Jelloun

Bibliografija

Jelloun Tahar Ben, "Rasizam objašnjen mojoj kćeri i bujanje mržnji", (Biakova, 2006.)

Frelick Bill, "The UN Should Just Say No to Returning Refugees to Danger" (hrw.org, 27.2.2017.)

"Breaking the Circle – Education and the Future for Afghan Refugees", UNHCR – Norwegian Refugee Council (rujan, 2015.)

Dodatak tekstu (fotografija)

Osnovna škola Fran Galović, Dugave, Zagreb, 3.c razred
Autor fotografije: Hrvoje Polan

Petica iz zadnje klupe

Barbara Matejčić

“Kada je bilo Hrvatsko proljeće?”, profesor povijesti pita osmaše
pretkraj školske godine 2013/2014.

“21. 3.”, netko dovikuje.

“Tko je bio na čelu NDH?”

“Tito”, viču uglas.

Nitko se ne smije. To nisu šale. Učenici jednostavno ne znaju.
Profesor lista imenik i čita im ocjene koje će im biti zaključene:
dvojka, dvojka, dvojka, trojka, dvojka... Kada čuju da će imati dva,
stisnu šaku i podignu podlakticu: to! Dvojka je prolazna. Proći
razred je uspjeh. Pogotovo ako je zadnji. Završit će osnovnu školu.
To je vjerojatno više nego što su njihovi roditelji uspjeli dogurati.
I više nego što gotovo osamdeset posto od 1134 stanovnika nji-
hova naselja na sjeveru Hrvatske ima završeno. Za 8.b nastavnici
kažu da je dobar razred. Takozvani čisti romski razred.

Bojana* sjedi u zadnjoj klupi reda do vrata. Duga tamnosmeđa
pletunica pada joj preko sjedišta stolca. Njezina najbolja, a
zapravo jedina prijateljica Marija želi sjediti otraga da ne bude

izložena pa je tu zbog nje. Jedino se na matematici premjesti u prvu klupu da može pažljivije pratiti. Povremeno se zacrveni bez jasnog povoda, pogne glavu, nasmije se i onda brzo dlanom prekrije pune blijedo ljubičaste usne gušeci hihot. Ne veseli se glasno iako bi imala razloga. Najbolja je učenica u razredu. No nekima od nesretnih statistika koje se odnose na djecu njezine etničke pripadnosti nije uspjela umaknuti. Roditelji su joj nezaposleni, kao i roditelji 86 posto romske djece. Njezina mama, otac, dvadesetjednogodišnji brat i devetnaestogodišnja sestra ne rade. Mama je jednom pomagala u poljoprivredi, brala je mrkve, a tata u građevini, osim toga nitko od njih nije radio. Tridesetdevetogodišnja mama joj je završila osnovnu školu, godinu mlađi otac samo prvi razred. Krenuo je u školu tek s 15 godina, najviše zbog hrane jer je školski obrok tada bio besplatan, i ubrzo je odustao. Najstariji brat je završio osnovnu, pao prvi razred srednje elektrostrojarske, prekinuo školovanje, oženio se sa 17, dobio dijete godinu kasnije i rastao se. Sestra nakon osnovne škole nije htjela dalje, udala se s 15, rodila s 18, rastala se i s djevojčicom živi kod roditelja. Bojana ima i mlađeg brata i sestru koji idu u istu osnovnu školu kao i ona. Brat redovno završava šesti razred i proći će s vrlo dobrim, kao i sestra četvrti. Njih osmero živi od oko 3500 kuna mjesečne socijalne pomoći i dječjeg doplatka.

Bojana nije ni brzo ni lako zavoljela školu. Ispočetka ju je najviše zanimala hrana koju je krala u školskoj kuhinji i bježala je s nastave. Prvi razred je jedva prošla, drugi je pala. Šestero učenika njezinog 8.b je ponavljalo neki razred. U odnosu na ostalu djecu, tri puta je veća vjerojatnost da će se romskim školarcima to dogoditi. Njezina obitelj se u drugom polugodištu ponavljano drugog razreda preselila u selo na istoku Hrvatske. Tamo je Bojana bila jedina Romkinja u razredu. Zaostajala je za drugima i učiteljica je to odlučila ispraviti. Ostajala je nakon nastave da joj dodatno pojašnjava, odabrala je i dobru učenicu da joj pomaže. Kada joj je prvi put netko pojasnio matematiku tako da shvati i uspješno rješava zadatke, to je postao njezin najdraži predmet. Dobiti odličan iz biologije ili likovnog uobičajeno joj je, ali petica iz matematike je ta koja je stvarno veseli. Za to nije dovoljno naučiti napamet, treba nešto i razumjeti. Njezini su se vratili nazad u romsko naselje, prošla je treći razred s dobrim i škola je krenula nabolje. U njoj se probudila znatiželja, sviđalo joj se učiti nove stvari i dobivati dobre ocjene, a i smetalo joj je što je jedan dečko najbolji đak u razredu, htjela je biti bolja od njega.

“To mogu i ja”, mislila je. Prvi put je osjetila kako je dobro biti ponosan na sebe kada je četvrti razred prošla s odličnim. Već je tada najbolje zbrajala u obitelji pa je obračunavala koliko duguju kamatarima, ljudima iz naselja koji novac posuđuju na crno. Kada nemaju za hranu, a rodbina je isto takvih praznih štednjaka i novčanika, odu kamatarima i škrinju napune picekima za 11 kuna po kilogramu. Posude 1000 kuna, sljedeći mjesec duguju 2000, i svaki sljedeći još po 1000. Za mnoge Rome, koji nemaju kako drugačije posuditi novac, to je brz put u propast. Tada je postala svjesna da je siromašna i da želi biti bogata. Tu nema nijansi; oni koji imaju što jesti i obući, ti su bogati, oni koji, kao ona, nemaju, siromašni su. Možda nije tako mislila, jer joj nije imao tko reći, ali je osjećala da bi između toga kako joj je i kako bi htjela da bude mogla stajati škola. Obećala si je da će i peti razred proći s odličnim i otada je napravila sve što je mogla da se iščupa iz statistike. Završava osnovnu školu, dok njezini romski vršnjaci za to imaju tek 40 posto šanse i najčešće odustanu u šestom razredu. Prosječna ocjena romskoj djeci u osnovnoj školi je 2,49. Bojana završava osnovno školovanje s odličnim. Jedina u svom razredu. Među dvadeset i dvoje učenika njezinog 8.b je i jedna četvorka, nekoliko trojki i većinom završne dvojke.

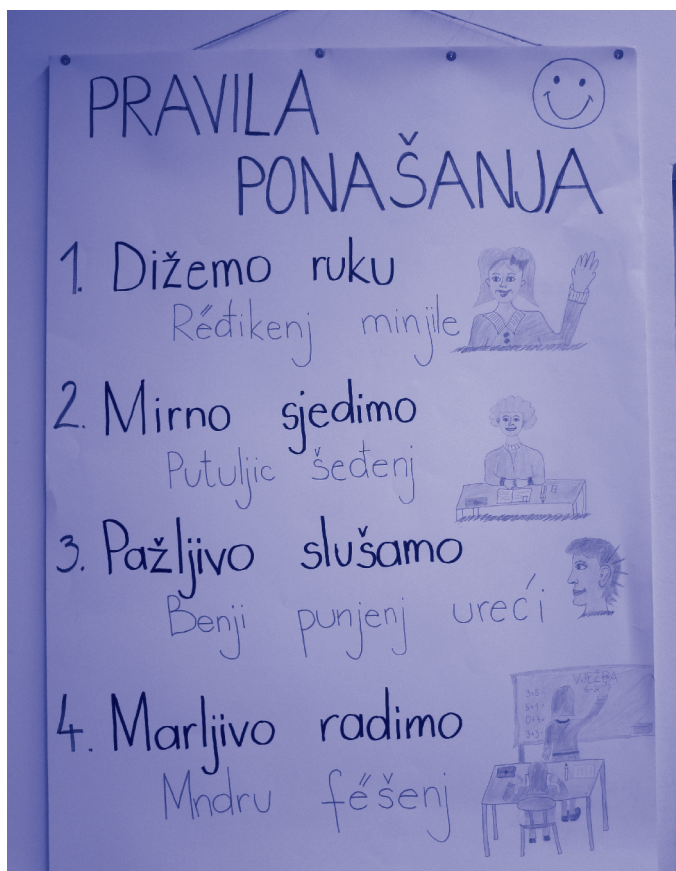
U zadnjoj klupi srednjeg reda učenik se pravi da spava i glasno imitira hrkanje. Od osmero đaka u tom redu dvoje ih prati što se na nastavi radi, ostali su plegli na klupe, međusobno razgovaraju ili pjevaju pjesmu srpskog folk pjevača Mitra Mirića: “Nisam lopov, al’ bih bio kada bih te poljubio...” Jutro je, sredina svibnja, počinje treći sat, vjeronauk. Učenica u prvoj klupi do profesora okrenuta je leđima ploči i promatra đake iza nje kako se lupaju ravnalima po dlanovima. Zgrče lice od boli kada prime udarac, ali ne odustaju, natječu se tko će duže izdržati, a da ne povuče ruku. Profesor vjeronauka, njihov razrednik, kaže joj da se okrene i pita je zašto nema bilježnicu. “Popunila sam je pa sam je bacila”, odgovara. Na projekcijskom platnu profesor im pokazuje fotografiju američkih studenata koledža. Druže se na besprijetkorno pokošenoj travi, blistaju im olimpijski osmijesi puni kreč bijelih, savršeno pravilnih zubi. Profesor pita učenike kako se osjećaju ti mladi ljudi na fotografiji. “Sretno, dobili su posao”, netko kaže. Nabrajaju što bi oni htjeli biti: ribar, Spiderman, odvjetnik, prodavač u VIP dućanu. I što je potrebno za to: trud, znanje, dobre ocjene. Ali oni nemaju dobre ocjene. I ne znaju koju će školu upisati iako su na kraju zadnjeg razreda. Najvjerojatnije neku obrtničku, trogodišnju – za vozača, vodoinstalatera,

zidara, pekara. Onima koji neće nastaviti školovanje, neugodno je to reći. Vole ići u školu, druže se s prijateljima, saznaju nešto novo, na toplome su. Škola im unosi pravilnost, red u život. Bojani škola daje osjećaj vrijednosti i okvir za maštanje o budućnosti. Htjela bi biti policijska inspektorica. U naselju često viđa policajce, sviđa joj se njihova uniforma, strogoća i to što "traže istinu". I ona bi tako, rješavala bi probleme u naselju, jer dobro zna tko krade bicikle, tko prodaje drogu, tko je silovao kćer. Ali ne bi htjela biti obična policajka jer je u televizijskoj seriji "Krim tim 2" vidjela da ih baš i ne cijene, daju im dosadne zadatke. Inspektori su glavni, oni su pametni i rješavaju zamršene slučajeve. To je kao matematička jednadžba: ako znaš pravila, koncentriran si i uporan, doći ćeš do rješenja.

U učionici 8.b razreda vjeroučitelj im govori o životnim zvanjima i pozivima. Zvanje je ilustrirano fotografijom popravljача kišobrana. Objašnjava im da svaki čovjek ima pravo na pravednu i zasluženu plaću i da je neisplata plaća grijeh i krađa. Pita ih kako se osjeća čovjek koji radi. "Poslovno", kaže dečko s paperjastim tamnim brčićima koji želi biti profesionalni vozač i upravljati svemirskom letjelicom. Na pitanja odgovaraju uglas, zaboravljaju podići ruku, a kada je i dignu, svejedno progovaraju prije nego li ih se prozove. Žele sudjelovati. "A kako se budi čovjek koji ne voli svoj posao?" "Budi se lijen", kaže učenik s asimetričnom frizurou i kemijskom ispisanim Ronaldovim imenom na ruci. "Osjeća li se čovjek dobro kada ne radi?" "Da!", glasno viknu, ali onda, uz potpitanja i sugestije vjeroučitelja, slože se da treba raditi jer drugačije nema novca. Iako, dobro znaju kolika je pomoć za socijalne slučajeve i koliko treba imati djece da bi se od toga moglo preživjeti. "Hrvatska majka", tako zovu socijalni program koji je pokrenut devedesetih kako bi se poticao opći natalitet. Prije rata su Romi mahom radili za građevinske tvrtke, a onda je posla bilo sve manje i postajali su sve ovisniji o državi. Učenici dobivaju zadatak da napišu pismo svojoj vršnjakinji koja se našla pred izborom srednje škole i nije sigurna u koju bi se prijavila. Nakon desetak minuta, Bojana se javlja da pročita pismo: "Draga Zrinka, mi te svi podrazumijevamo..." Htjela je jednom riječju obuhvatiti da je razumiju i podržavaju. Hrvatski nije jezik koji je naučila od roditelja.

Bojanina škola većinski je romska i jedna od četiri škole u Hrvatskoj koje su tužene Europskom sudu za ljudska prava zbog segregacije. Sud u Strasbourgu je 2010. godine presudom

potvrdio da su romska djeca diskriminirana time što su bila u isključivo romskim razredima u kojima je sadržaj nastavnog plana bio smanjen. Tuženici – četiri osnovne škole, Ministarstvo obrazovanja i Međimurska županija – tvrdili su da su romska djeca izdvajana zbog nedovoljnog poznavanja hrvatskog jezika, a na temelju psihofizičkog testa koji se obavlja prije upisa u školu. No ti testovi nisu primjenjivi za testiranje znanja jezika niti se djeci kroz daljnje školovanje provjeravala jezična kompetencija. Možda su i napredovali, ali nisu premješteni u druga, miješana odjeljenja. Veća je vjerojatnost da nisu napredovali jer su u takvim razredima kriteriji sniženi i sporije svladavaju jezik. Tako su zbog slabijeg znanja od početka u romskim razredima, a zbog toga što su u romskim razredima imaju manje mogućnosti za stjecanje znanja. Neki učenici i u trećem pa i četvrtom razredu zapravo ne znaju čitati i pisati.

Djeca u tim školama još su uvijek u romskim razredima. Ako prvi razred ima a, b, c i d odijeljena, c i d će biti samo s romskom djecom koja imaju slabije znanje. "Razredi za odstrel", kako ih nastavnici neslužbeno nazivaju. Do šestog razreda neće biti d odjeljenja, jer će djeca već napustiti školu. Najviše ih ponavlja peti razred. Do tada ih učitelji ocjenjuju vodeći računa o vladanju i trudu, a onda dobiju nove predmete, nastavnike koji traže i znanje i ne snađu se. Dok kod ostale djece taj prijelaz utječe na pad ocjena i poneke teškoće, kod romske nestane cijelo jedno odjeljenje. Ako više puta padnu razred, napuste školu u 15. godini kada se više nisu obavezni školovati. U 13. i 14. godini se neke cure udaju, a time u pravilu završava i njihovo školovanje. Tako do kraja osmogodišnjeg školovanja vjerojatno neće biti ni c odjeljenja. U a odjeljenje idu hrvatska djeca i romska koja su, kako nastavnici kažu, "naprednija, civiliziranija" pa približno istim tempom mogu napredovati. Takvi razredi imaju bitno bolje rezultate nego oni u koje idu samo Romi. Bojana je u romskom razredu provela cijelo svoje školovanje. Tražila je da je prebace u a razred, da bude s boljim đacima i da je to potiče da se više trudi, ali nastavnici nisu htjeli, rekli su joj da ne bi imala tako dobre ocjene. Da su joj dopustili prelazak u taj razred, došla bi s kvalitetnijim znanjem u srednju školu i ne bi se plašila koliko će joj teško biti kada bude s Hrvatima na nastavi. Jer, očito su bolji od nje.

Primljena je u pet srednjih škola i odlučila je upisati četverogodišnju u obližnjem gradu. Ako ostvari cilj, bit će prva u svojoj obitelji sa završenom srednjom školom. Kao i većina romske djece, prije škole je slabo razumjela hrvatski jezik jer joj se u kući govori bajaški, dijalekt starorumunjskoga. Romi Bajaši došli su u drugoj polovici 19. stoljeća u Hrvatsku iz Rumunjske nakon što je tamo ukinuto ropstvo. Jednog Roma moglo se mijenjati za jednu svinju, nekoliko Roma za nekoliko volova, romska djevojka vrijedila je par brončanih lonaca, a ako je imala neku tjelesnu manu, tek staklenku meda.

Godinu dana prije škole Bojana je išla u vrtić gdje je učila kako se peru zubi, maže pašteta na kruh, koristi pribor za jelo i svladavala je osnove hrvatskoga. Zahod nije htjela koristiti da ga ne uprlja i tražila bi da je puste vani, na polje. Tako je navikla. Iako završava školu s odličnim iz hrvatskog, ni danas joj nije jednako tečan kao njezinim vršnjacima kojima je to materinski jezik. Kaže da bi kosu skratila do "kokova". Da ju je sram "izaći

na ploči". U dućanu zamoli da joj daju "pet kruha". Čita najbolje u razredu, ali i dalje zvuči kao da čita strani jezik. Njezine razredne kolege čitaju isprekidano, na slogove, zastaju pred nepoznatim riječima. Na kraju osnovnog školovanja ne znaju što znače riječi poput "bahato" ili "ticala". Ali svi se javljaju kada treba čitati naglas. Nastavnici kažu da nisu svjesni koliko im to loše ide, već su ponosni što znaju čitati. To nije vještina koja se podrazumijeva. Hrvatski im i jest strani jezik i školovati se na njemu jednako je teško kao što bi bilo svakom djetetu učiti nepoznato gradivo na slabo poznatom jeziku. Koriste ga samo kada gledaju televiziju i u školi, mada i tamo međusobno razgovaraju na bajaškom jer nemaju ni u razredu ni među prijateljima nikoga s kim bi govorili hrvatski. Bojana nema ni jednu prijateljicu Hrvatice. Nikada nije upoznala nekoga tko je završio fakultet. A ona bi htjela na fakultet. Zapravo, mašta o Policijskoj akademiji. Tome joj prethodi još jedna važna bitka sa statistikom: od svih Roma koji upišu srednju školu, završi je njih deset posto.

"Nedostaje mi dobar život i zato ću se školovati. Romski život je jako težak", kaže Bojana i misli na život u segregiranim naseljima, često bez kupaonice, tekuće vode, infrastrukture i ikakva sadržaja. Na nezaposlenost, siromaštvo, glad. Na život koji je isti kćerima kao što je bio njihovim majkama. Dvije cure iz Bojaninog razreda su se udale. Nisu se formalno vjenčale, Romi to uglavnom ne rade, ali dana je riječ među obiteljima i po romskim običajima su udane. Više od polovice Romkinja se uda između 15. i 18., a čak sedam posto i prije 14. godine. U spomenaru njezine generacije osmaša učenice 8.b su pod natuknicom "Svoju budućnost zamišljam..." navodile: "završiti srednju školu i zaposliti se", "kao dobra i uspješna žena koja će postići nešto u životu", "imati lijep život i dvoje djece", "da imam najviše troje djece, da živim bez straha i da budemo sretna obitelj", "završiti školu". I njihove majke su htjele bolji život nego što im je bio u djetinjstvu, a onda su im roditelji našli muževe i dogovorili brak ili su se zaljubile, a kada bi htjele biti s onim u koga su se djevojački zagledale, onda bi se i udale i dobile dijete, pa još jedno, i ne bi bilo posla i došlo bi još djece. Bojana se ne namjerava udati prije 25. godine iako će tada biti "jako stara i možda je nitko neće htjeti". Kada napune 18 godina, cure "upola vrijede", kaže, osim ako su iz dobrih obitelji i "očuvane". Iznos novca koji mladoženjina obitelj daje za mladu – od 15 do 20 tisuća kuna – pada svakom dodatnom godinom za starije od sedamnaest. Time se plaća svadba, slavlje pred kućom mlade. Ako se nakon

vjenčanja utvrdi da mlada nije bila nevinna, novac se vraća, a može se “vratiti” i mlada jer je bila “korištena”. Morat će reći tko ju je prvi “imao” i čak ako se ispostavi da je to bio otac ili stric kada je imala 12 godina, vratit će je u tu kuću. Bojana bi voljela otići iz svog naselja. “Htjela bih imati svoju sobu, kupaonicu, pribor za školu i nešto odjeće”, kaže. Uskoro bi to mogla ostvariti. Kao srednjoškolka romske nacionalnosti primat će mjesečnu stipendiju. Imat će svoj novac, osim ako njezini ne budu gladni, onda će to ići njima. Prijavila se za stanovanje u đaćkom domu i ako sve bude u redu, na jesen će živjeti u gradu koji je tek sedam kilometara udaljen od njezinog naselja, no na njegovom je glavnom trgu bila samo jednom u životu. Pratila je mamu u prošnji po okolnim selima i dobro je zapamtila sram zbog vrećica obješenih na volan bicikla. Lice joj je bridjelo od stvarnih i zamišljenih pogleda i osjećala je da strši među gospođama u ispeglanim košuljama koje ispijaju kave i jedu kolače. Ne osjeća, međutim, ni pripadnost svom naselju.

To malo mjesto se dijeli na hrvatsko selo i romsko naselje. Selo je uz cestu, niz jednokatnica i dvokatnica s cvijećem na prozorima i autima pred garažama. Naselje je uvučeno, sklonjeno od pogleda. U nekoliko stotina metara uskog puta svijet se izmijeni. Taj ispućali asfalt rijetko tko prelazi osim Roma. Suseljani im ne dolaze u posjet. Romska naselja su obično tako smještena. Na rubovima sela i gradova, prostorno izolirana, urbanistički nesređena. Prava geta u koja se ne dolazi slučajem i iz kojih je teško otići. Ako netko i skupi novac za preseljenje u hrvatska sela, događa se da im vlasnici ne žele prodati kuće. A kada nekako uspiju kupiti kuću ili zemljište, najčešće tako da se ne zna da su Romi kupci, onda im budući susjedi znaju prijetiti da ne stvaraju tu “čerge”. Prijete im ozbiljno, nekada i oružjem.

U Bojaninom naselju svaka peta kuća ima zahod. Polovina ih nema svoj izvor vode. Njezina obitelj koristi poljski wc, veliku rupu u zemlji u koju se ona boji da će upasti pa se radije skrrije negdje na otvorenom. Gotovo 50 posto obitelji u naselju živi u jednoj prostoriji. U njoj se kuha, spava i gleda televizija. Bojanina kuća od neožbukane crvene opeke ima tri prostorije, ali dvije su neuređene, zemljanog poda i negrijane tako da zimi svi borave i spavaju u istoj sobi. Ležaj dijeli s mamom i mlađom sestrom. Na krevetu rješava zadaću, nekada na koljenima, nekada tako da klekne na pod i piše na krevetu kao na stolu. Navikla je učiti dok bući televizor, plače sestrina kći, mama kuha,

tata razgovara sa susjedom, a mlađi brat i sestra se natežu oko nečega. Navečer bi stavljala knjigu pod jastuk da joj još malo uđe u glavu dok spava.

“Oni ništa ne razumiju, ne razumiju, ne razumiju”, ponavlja učiteljica razredne nastave u Bojaninoj školi, odrješito odmahujući glavom kako bi i gestom potvrdila koliko je čvrsto i veliko to ništa. Ipak se ispravi i kaže da djeca razumiju oko petinu od onog što se uči kada tek dođu u prvi razred. “Intelektualno su zaostali. To se ne smije reći, ali je tako. Zapušteni su”, kaže i otpuhuje dim. Izašla je pred školu pušiti, skrivena iza ugla zgrade. Odmor je, početak lipnja, još koji dan i nastava je gotova. Djeca za odmorom uglavnom ostaju u predvorju, rijetki jedu užinu jer im roditelji nemaju 90 kuna mjesečno da bi je plaćali. I učiteljica se slaže da im je jezik najveći problem. Hrvatski im je strani jezik i tako bi ga trebalo podučavati, no za to bi ta učiteljica trebala imati stručno znanje koje nema. U većinski romskim školama bi se moglo raditi po nekom od modela za pripadnike manjina, no nigdje u Hrvatskoj se takav program ne provodi za Rome. I da se odluči provoditi, ne bi imao tko predavati na bajaškom. Među nastavnicima koji rade s romskom djecom, rijetki su oni koji su naučili koju riječ njihova jezika. Prije 15 godina u toj je školi bilo 40 posto Roma, danas ih je 72 posto. Za koju godinu bi to mogla biti stopostotna romska škola ako se nešto ne promijeni. Osim što Romi imaju viši natalitet, postotak se rapidno povećao i zbog toga što ostali ne šalju djecu u tu školu. Voze ih u one udaljenije, “neromske”, tako da razredi zapravo nemaju s kim biti miješani.

Počinje nastava i do hodnika dopire pjevanje petog razreda sa sata glazbenog. “Grad se beli preko Balatina / sunaj naj, sunaj naj / grad se beli preko Balatina / kre grada se sive ovce pasu / nje mi zvrća mlada devojčica...” Ni najbolja učenica u razredu ne zna o čemu se radi u pjesmi. Sunaj, kre, zvrća – te riječi ništa ne bi značile ni njihovim vršnjacima u Dalmaciji. Da umjesto međimurske narodne pjesme pjevaju neku romsku, i to na bajaškome, lakše bi shvatili što je tonalitet, a što sinkopa. Osim toga, pada im koncentracija, prošlo je 11 sati i možda od jučer nisu jeli. A i kraj je godine, sve je već zaključeno; tko prolazi, tko ide na popravni, a tko ponavlja razred. Djeca stavljaju dlanove na stakla i gledaju kroz prozor na tratinu na kojoj osmaši igraju nogomet. Veseli su, djeluju bezbrižno, kao bilo koja druga djeca na kraju osmogodišnjeg školovanja. Ali nisu. Njihov razrednik kaže da će

najvjerojatnije tek jedno od dvadeset i dvoje učenika 8.b završiti srednju školu. I to ako u toj školi budu imali razumijevanja.

Početak je rujna, škole nema već dugo i Bojana se u naselju dosađuje. Razdragana djeca se igraju na cesti i kako prođe koje auto trče za njim praćeni psima slijepljene dlake. Psi su posvuda, leže u skupinama, piju iz blatnjavih lokvi, lunjaju unaokolo. Kada napada kiša, putevi u naselju se toliko natope vodom da se djeca bez čizama ne mogu probiti do škole. Novije, velike kuće na ulazu u naselje izgradili su kamatari. Rijetke dvokatnice koje izgledaju kao kuće "hrvatskog" sela uz cestu. U njima se udobno živi. Najbolje su kuće nekoć imali skupljači željeza, ali tog je posla sve manje. Dublje u naselju su prizemnice pokrivene salonitnim sivim pločama i crvenim crijepom, nekima su prozorske rupe zapušene crnim vrećama za smeće, neke nisu veće od spremišta za alat. Ima ih drečavo rozih i travnato zelenih, ali većina ih je ciglena, neožbukana. Pred ulazima su mokri ručnici umjesto otirača. Drveće je rijetko, posječeno je i izgorjelo u pećima za ogrjev. Žene u plastičnim lavorima peru robu. Na cesti nema nikoga starijeg od pedeset godina, iako je teško procjenjivati jer izgledaju stariji nego što jesu. Na štrikovima se suši odjeća koja se doima kao da ne može biti sasvim oprana. Nebo je premreženo kabelima i satelitskim antenama kojima prate muziku na televiziji Balkanika. Tu slušaju i rumunjske pjesme čije riječi razumiju. Bojana gleda svoju omiljenu seriju "Big Time Rush" o američkom boy bendu. Zaljubljena je u zeleenookog Jamesa Maslowa. "Ne zapravo, samo onako", cakli joj se sramežljivost u tamnim očima. Ne šće se naseljem kao druge djevojke, ne voli to mjesto, a i nema baš prijatelja. Svjedodžba s odličnim ocjenama i želja da bude policajka izdvajaju je i osamljuju. Nacrtala je kuću u kakvoj bi voljela živjeti, svaki detalj, slike na zidu u dnevnom boravku, ukrasne jastuke na kauču, posteljinu na srca u spavaćoj sobi, prostranu tuš kadu, zavjese na prozorima.

Ljeto je bilo teško, teže nego inače. Bili su gladni cijela dva mjeseca. "To je tužno i nezaboravno", kaže gledajući u pod, sram je prijeći da drži glavu uspravno, a i da govori o tome. Otići će odavde, sigurna je. Da može, sad bi odletjela. I vratit će se kao policajka, nikako drugačije. Kupit će svojima kućicu u nekom pristojnom selu, ali neće živjeti s njima, želi biti samostalna. Nikada nije bila ni u jednoj srednjoj školi pa zamišlja svoju novu školu kao u turskoj sapunici "Djevojka imena Feriha", u kojoj pametna cura iz skromne obitelji dobije stipendiju za elitni privatni

fakultet. Učionice su blještave, studenti grupno uče u knjižnici, hrane se u fakultetskom restoranu, idu u teretanu. Ne zna nikoga tko ide u njezinu školu pa ne može pitati za savjet. Strepi da će zgrada biti velika i da se neće snalaziti među tim hodnicima, ali ipak jedva čeka da počne nastava. Samo da ode. Saznala je da će među petnaestak predmeta dobiti i njemački, i to je brine. I engleski joj teško ide, a njemački će joj biti treći strani jezik. Htjela ga je preko praznika početi učiti, ali nije imala iz čega. Za koji dan se seli. Ne zna s kim će dijeliti sobu. Hranit će se u menzi u domu, a nije naučila jesti pred nepoznatima, srami se jer "ne jede profesionalno". Gutat će brzo, tek toliko da ne bude gladna i neće dizati pogled s tanjura, to bi moglo pomoći. Vjerojatno će biti jedina Romkinja u razredu. Kako će reagirati ako joj netko dobaci da je prljava Ciganica, što često znaju govoriti Romima? Možda i pljunu na pod njoj iza leđa. Bi li nešto trebala odgovoriti da pokaže da je nemaju pravo vrijeđati? Ili bolje prešutjeti, praviti se da ne čuje? Tata joj je rekao da odbrusi: "Vi ste gori od Cigana", ali nije li to zapravo uvreda za Rome? Sigurno se ne bi sjetila pravih riječi, nego bi samo nijemo crvenjela osjećajući da njezina sramota uvećava njihovu zabavu. Što će obući prvi dan škole? Nije htjela ići u dućane gledati odjeću koju ne može kupiti, samo bi je sanjala i probudila bi se žalosna. Voljela bi sjediti u prvoj klupi, barem na matematici, ali za to treba hrabrosti.

Prvi je dan prvog razreda srednje škole. Bojana se preselila u dom s tri plastične vrećice. Dok su druga djeca u pratnji roditelja povlačila velike kofere na kotačima, gorjela je od srama. Uvijek taj sram. Cimerica joj je Romkinja, upisala je ugostiteljsku školu. Osim njih dviju, nije vidjela druge Rome u domu. Sigurno su ih stavili zajedno jer nitko ne bi htio s Romkinjama dijeliti sobu, misli. Možda je tako jednostavnije, bolje će se slagati, iako bi voljela da s nekim može vježbati hrvatski. Došla je ranije u školu da ima vremena potražiti učionicu, ali zgrada nije tako velika kakvom ju je zamišljala. U uskim je tamnoplavim trapericama, tenisicama i jarko zelenoj sportskoj majici s kapuljačom. Odjevena kao i druge tinejdžerice. Ali nitko nema tako dugačku kosu. Ponosna je na nju, ali ipak pomišlja da bi je možda mogla malo skratiti. Dobro je pretpostavila, jedina je Romkinja u razredu. Jedna cura ju je pozvala da sjedne s njom u treću klupu. Na satu ju je pitala zašto ne kajka, kako to da ne zvuči kao ostali. Objasnila joj je da je Romkinja pa govori književni hrvatski kakav je učila u školi. Cura se malo odmaknula i zašutjela. Bojana je nakon odmora našla svoje stvari u zadnjoj klupi. Premještena je

tamo gdje nitko nije sjedio. Cimerica joj je savjetovala da ne govori da je Romkinja, ali čemu skrivanje, ionako se vidi, tamnoputa je, a i ne srami se toga, tako je rođena. Sjeda tu, sama u zadnju klupu. Osjeća se glupo i poniženo. I pred sobom i pred drugima. Mrzi se osjećati glupo. Ali zna da nije glupa. Misli na to kako će jednog dana biti policajka i možda će zaustaviti u prebrzoj vožnji baš tu curu iz treće klupe. Naplatit će joj kaznu, ali pravedno, po zakonu. Popodne će za malim drvenim stolom u domskoj sobi rastvoriti knjige od prošle godine i ponavljati. Vježbat će matematiku. Još nema nove udžbenike. Socijalno joj pokriva pola iznosa za knjige, ali tek nakon što ih kupi. A ona ih nema čime kupiti. Snaći će se već nekako. Zapisivat će sve u bilježnice i učiti. U tome je dobra. Kad uči, osjeća se sigurnom. Možda za mjesec dana prevlada sram, digne ruku i javi se odgovarati.

*Ime je izmijenjeno te je zbog zaštite identiteta izostavljen naziv škole i mjesto stanovanja.

Stigli su...

Goran Božičević

Tisuće ljudi, deseci tisuća ljudi koje su protjerali rat, suše (klimatskim promjenama izazvane, to je ono kada se sami u autu vozimo), tirani, fanatici, interesi velikih sila. Dolaze nam na vrata. Ljudi u nevolji. Kao mi 1991. Znamo mi što je muka. Hoćemo im pružiti ruku? Jednu ili obje? Hoćemo li dopustiti da nas strah, zloća, provincijalizam spriječe da budemo ljudi? Omogućimo da ih se što više zaustavi ovdje, integrira, obogati nas svojom tisućljetnom kulturom.

Hrvatska, zemlja koju zaobilaze investitori i izbjeglice, (**Sandra Benčić**, Centar za mirovne studije, na panelu na Visu), dočekala je. Val izbjeglica nam je stigao.

Do sada nas je *štitio* bizarni niz – minska polja, ksenofobni mentalitet, kolabirajuća ekonomija, odsustvo Schengena te – uh – glas da smo ubijali muslimane u nedavnom ratu.

Od sada nas *štiti* Vlada u predizbornom periodu i papa **Franjo** koji poručuje – jedna župa, jedna izbjeglička obitelj, znači 1537 obitelji, desetak tisuća ljudi. Ljudi? Zar nisu izbjeglice?

Do jučer smo ih migrantima zvali, pomak od ignorancije smo ipak napravili, ali da li je dovoljan?

Ne znaju li ti izbjeglice da ovdje nema posla ni za nas, ljudi po kontejnerima kopaju, školovani mladi nam odlaze (ups!), niti rat nam još nije završio, bar ne u glavama ni u šatorima?

Znaju, zato su nas i zaobilazili, koliko su god mogli. Ostavljali nas da se sami nosimo sa svojom slatko-kiselom ulogom žrtve. Sad su stigli. Zašto? Što hoće, mislim što stvarno hoće od nas?

Mnogi su tekstovi na tu temu, pa ću radije izvrnuti pitanje. Što mi hoćemo od njih? Osim da ne postoje, da odu, da ih nema. Čega se mi to točno bojimo? Tko su – zapravo – oni?

Što ako su glasnici? Što ako su prilika? Možda su nam i spas? Fenomenalno nesposobna vlada **Zorana Milanovića** dobiva ih na pladnju. Izbore su izgubili još 2014. sada ih samo čudo može održati. Čudo izbjegličko?

Tisuće ljudi, deseci tisuća ljudi koje su protjerali rat, suše (klimatskim promjenama izazvane, to je ono kada se sami u autu vozimo), tirani, fanatici, interesi velikih sila. Dolaze nam na vrata. Ljudi u nevolji. Kao mi 1991. Znamo mi što je muka. Hoćemo im pružiti ruku? Jednu ili obje? Hoćemo li dopustiti da nas strah, zloća, provincijalizam spriječe da budemo ljudi?

Hoćemo li propustiti priliku? Pokazati sebi i Svijetu kako se brine o čovjeku u nevolji. Pokazati solidarnost, ljudsku, institucionalnu, vladinu, nevladinu. Shvaćanje da je planeta zajednička, svi smo ljudi.

Pitam se – Kako ćemo prepoznati dolazak **Mesije**? Ne, nije ovo još jedan od *onih vjerskih tekstova*. Htjeli mi to priznati ili ne, ali puno ljudi oko nas vjeruje u dolazak Mesije, povratak **Isusa** ili neki drugi oblik spasenja, poslanog od Boga. Ne kanim se time baviti, uzimam to kao činjenicu.

Kako ćemo prepoznati njegov dolazak? Ili njezin, ili njihov. Nije nužno da će nam spasenje doći (ako dođe) u obliku muškarca, jednoga. Što ako ono dolazi u obliku mnoštva ljudi? Iznenadno. Mjenjajući drastično našu svakidašnjicu, s kojom, složit ćemo se, nismo zadovoljni.

Kako znamo da se to upravo ne događa? Ili da preformuliram pitanje – Koji je (viši) smisao ove rastuće seobe naroda, koju nemušto nazivamo krivim imenima, gdje niti izbjeglica nije točan opis. Koja je poruka, smisao, bit tih seoba – k boljem životu, k nadi?

Što saznamo o sebi, o životu, dolaskom tih ljudi u naše krajeve, koji nisu ni turisti, niti poslom dolaze, već ih je muka natjerala?

Da živimo mnogo bolje nego svi oni, a uporno smo nezadovoljni, razočarani, kukamo kako nam je loše, a valjda i jeste, ogromne se količine tableta, alkohola, cigareta, *celebrityja*, droga, *reality showova* troše, zadovoljni ljudi ne kukaju. Nije to. Ili jeste?

Da smo zatvoreni u svoju malu zemlju, nesretni što nas ima u njoj različitih, manjina, onih što odudaraju od onoga kakvi smo svi mi ostali? Možda.

Da ne vidimo rješenje svojih problema, koje nam oni nude, svojim vještinama, znanjima, kulturom, sposobnošću da izdrže svu muku izbjegličku? Zemlji koja konstantno bilježi smanjivanje pučanstva, najveća nam općina Gračac ima 5! stanovnika na četvorni kilometar.

Zemlji koja se pogubila nakon ostvarenja svojih strateških ciljeva (NATO, EU), kojoj su samostalnost naplatili valjda svi nespособni, pokvareni, uhljebljeni, s lažnim diplomama, invalidskim papirima – pruža se šansa. Naravno da ju možemo iskoristiti. Neočekivani uzlet hrvatskog turizma zadnjih godina pokazuje da možemo, kada nas mediokriteti, birokrati, politika i ideologija ispuste načas iz svojih uzdi.

Hoće li Hrvatska biti ona zemlja koja će (ponovo) poslužiti kao primjer kako se pomaže ljudima u nevolji?

Možemo li prihvatiti da ćemo mi sami biti bolji, živjeti bolje, osloboditi se strahova raznih, kad prihvatimo ljude drugih rasa, vjera, kultura?

Ovakvih prilika nema često. Otvorimo mogućnosti da se što više tih ljudi zaustavi ovdje, integrira, obogati nas svojom tisućljetnom kulturom. Ne, nije sreća što oni žele u Njemačku. Nije dobra vijest čuti da oni ne žele ostati kod nas. Zar smo kužni?

Imamo li snage viknuti im : Ostanite ovdje. Što nama fali? Nije vam dovoljno *Lijepa Naša*?

Nismo mi tako zatvoreni, putovali smo svjetskim morima od davnina, ima i nas po cijelom Svijetu. Bili smo i mi u El Shatu. **Marco Polo** je naš čovjek. I **Tesla**.

Nismo mi ksenofobni, takvima su nas napravili, ali se ne damo. Dođite. Ostanite. Dozvolite nam da zaustavimo rat u vašoj zemlji, ponovo ju izgradimo. Zajedno. A onda i mi odemo posjetiti vašu zemlju. Koja će u međuvremenu postati i naša. Kako i treba biti. Znamo da možemo. Poplave prošlogodišnje su nas podsjetile, zbrinjavali smo mi u ratu čak 663 493 prognanika i izbjeglica. Mnogo muslimana također. Nismo mi ubojice. Samo se bojimo pokazati svoju dobru stranu, da nismo ovce, da volimo ljude kakvi god bili. Pomognite nam da budemo bolji nego što smo do sada bili.

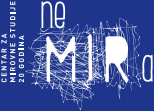

Europska unija
Ovaj projekt je
financiran
sredstvima EU

VLADA REPUBLIKE HRVATSKE
URED ZA UDRUGE

Ovaj projekt
sufinancira Ured
za udruge Vlade
Republike Hrvatske

Ministarstvo
inicijativa
i europske
suradnje

IPA 2012 jačanje kapaciteta
organizacija civilnog društva
za osiguravanja djelotvorne
provedbe standarda EU u
ostvarenju ljudskih prava